

*На тлу
Србије*

Готово месец дана, све до 16. августа 1944, 1. пролетерска бригада је боравила у Санцаку, источно од Пљеваља, водећи мање борбе са немачким и четничким снагама и очекујући с нестрпљењем дан када ће, заједно са другим јединицама 1. пролетерског корпуса, кренути преко Лима да би учествовала у остварењу изузетно значајног, историјског циља: у ослобођењу Србије и разбијању четничких и квислиншких снага. У јединицама бригаде вршене су готово свакодневно, војне и политичке припреме за што успешније извршење тог изузетно важног задатка. Требало је извршити снажан продор и брзим наступањем разбити окупаторске и квислиншке, првенствено четничке, снаге, пружити помоћ јединицама НОВ и ПО Србије које су, за протекле три године, под веома тешким околностима, успеле да се одрже, ојачају и израсу у крупне војне формације. Требало је у исто време, ослобађањем Србије доказати свима, пре свега јавности у савезничким земљама, да је устаничка Србија остала доследна народноослободилачкој борби.

Борци 1. пролетерске бригаде су са нестрпљењем и радосним узбуђењем очекивали тренутак када ће кренути у Србију. Било је то и разумљиво: у њеном првом строју у Рудом, 21. децембра 1941, највише их је било из Србије. Ратујући у протекле две и по године ван свог ужег завичаја, српски пролетери су били чврсто уверени да ће се победоносно вратити у своју Србију.

Средином августа 1944. коначно је дошао тај дуго очекивани дан: 1. пролетерска је добила наређење да крене преко Лима у Србију. Извршивши обилазни маневар преко Љубишње планине, да би избегла напад јаким немачких снага из правца Пљеваља и Пријепоља који је управо отпочео, бригада је усиљеним маршем, преко Бољанића и Побигеника, избила код Прибоја на Лим. Без борбе је прешла реку и 22. августа стигла на Увац, где је, у рејону села Брезне, извршила последње припреме за разбијање четничких одбрамбених положаја на југозападним падинама Златибора. Следећег дана, у само свитање, кренуле су колоне 1. пролетерске у снажан напад.

Прешавши под борбом Увац, испод села Доброселице, батаљони су у неодољивом јуришу разбили четничке корпусе и избили на Златибор. Пут у Србију био је отворен! Требало је сада, по одлуци Врховног штаба, смело и брзо наступати што дубље на североисток, преко планинских масива Маљена и Суворора, ка долини Колубаре, у унутрашњост Србије, не задржавајући се око непријатељских гарнизона. Дивизија се, међугим, неочекивано задржала на Златибору све до краја месеца, водећи огорчене борбе са бугарским трупама на утврђеном Палисаду.

Догађаји су се убрзано одвијали и ситуација је захтевала брз и енергичан продор у унутрашњост Србије и потпуно разбијање четничких снага, које су очајнички покушавале да се ту, на »својој« територији, одрже.

Са североистока, преко Румуније, приближавале су се источним границама Југославије трупе Црвене армије и требало је, уз њихову помоћ, ослободити Србију и спречити повлачење немачке армијске групе »Е« из Грчке, преко Србије, ка Мађарској и Аустрији.

У саставу своје дивизије, у првој половини септембра, бригада је брзим наступањем прешла преко комуникације Ужице - Вишеград и Ужице - Бајина Башта, разбијајући уз пут отпор непријатеља, а затим је, у тешким тродневним борбама код Сече Реке, Косјерића и Скакаваца, разбила четничке јединице које су покушавале да задрже и одбаце партизанске снаге. У брзом наступању преко Маљена, бригада је избила у долину Колубаре. Борбе код Косјерића и Мионице биле су последње које је 1. пролетерска водила са четницима. Уследиле су, затим, борбе за Ваљево, које је ослободила 15. септембра, заједно са другим јединицама. Наредних дана, све до 6. октобра, водећи борбе са немачким трупама, које су, интервенишући из Београда и Обреновца, покушавале да продру у Ваљево, бригада се задржала у рејону Ваљева, Словца, Мионице и Уба.

До почетка октобра јединице 1. армијске групе НОВЈ ослободиле су читаву западну Србију и Шумадију, приближивши се са запада и југа Београду, главном стратегијском циљу, чијим је ослобођењем требало победоносно окончати операције за ослобођење Србије. Међу петнаестак бригада 1. и 12. корпуса НОВЈ које су наступале преко западне Србије налазила се и 1. пролетерска бригада. У наступању ка Београду она се код Буринаца срела са деловима 4. гардијског механизованог корпуса Црвене армије и са њим даље наступала ка Београду.

Поред великог војног значаја, продор 1. пролетерске бригаде и осталих јединица у Србију имао је и изузетан политички значај. У насељима кроз која је бригада пролазила, њени борци су својим односом према народу, високим моралом и политичком активношћу наступали као права народна војска, стичући поверење и љубав народа. С нескривеном радошћу и љубављу народ Србије је пригрлио своје ослободиоце, а хиљаде омладинаца ступало је у партизанске јединице. Развијајући живу политичку активност, политички и партијски руководиоци бригаде су активно учествовали у стварању народноослободилачких одбора и учвршћењу масовних друштвено-политичких организација НОП-а.

Кад смо закорачили у Србију

А руга половина августа 1944. Дошли смо на границу Србије. Ту, на косама изнад реке Увца, одржани су партијски и скојевски састанци, а потом четне конференције. Анализирали смо дотадашњи рад и борбе, и објашњени су нам планови похода у Србију. Пред нама је добро познати непријатељ - Швабе и четници. Са њима заједно Недићева и Лотићева војска. Говорили смо и о њима. Посебно нам је указано да однос према народу мора бити коректан, како доликује пролетерима. Причали смо и о тешким борбама које су водиле 2. и 5. дивизија у пролеће 1944. године, приликом покушаја продора у Србију.

Одређено је да први пређе реку Увац и закорачи на тло Србије Крагујевачки батаљон. Разумљиво нам је било да та част припадне њима, нашим драгим »рођацима«.

Дивно су изгледали тих дана и тог јутра борци из Србије! Њиховој радости није било краја. Сви смо се са њима радовали. Како и не бисмо кад идемо у коначни бој за ослобођење Србије и нашег Београда, и у сусрет Црвеној армији.

Рано смо устали и спремили се за покрет. Идемо левом обалом Увца. Мостобран није требало обезбеђивати. Крагујевчани су туда већ прошли.

Четници држе косе од врха Торника до Борове главе.

Иако Увац није дубок, тешко смо га прегазили. Дно реке је као нагомилано округлим камењем, врло клизавим. А вода је била доста брза, па и хладна, иако је лето. Многи другови нису умели да газе брзу реку. Већина није знала ни да плива. Чак су је и коњи тешко савлаћивали.

Свака команда чете и сваки штаб батаљона формирали су екипе пливача. Највише је у њима другова Далматинаца. Видео сам команданта батаљона, Воја Абрамовића, Драгишу Радевића и друге који су тога јутра спасили из Увца више бораца. И ја сам спасао неколицину.

Савладасмо Увац. Већ свиће зора. На падинама Борове главе и код села Доброселице 3. батаљон бије тешки бој.

На косама изнад Доброселице све четник до четника, такозвани »Златиборски корпус«. Помислио сам да ће бити тешких борби, да »перје мяса изнијети неће«.

Но, брзо несташе »зле слутње«. Пролетери 3. крагујевачког енергично су потисли непријатеља. Доброселицу је народ напустио, нигде живе душе. Куће отворене, пуне хране и воћа. На брвнима висе низови дувана, суше се. Тешко је ударао његов мирис по носу, али се само чуло - поздрав на десно или лево, дувану, и хитало се ка врховима косе, у окршај са непријатељем.

Брзо смо заузели зграду сеоске школе и потисли непријатеља, а када смо се спремали за напад на Торник, огласи се наша артиљерија, цео дивизион. Непријатељ је разбијен и панично бежи. Ми немамо жртава, само је рањен један борац из 1. чете.

Након два дана избегли народ се вратио у село. Када су домаћини видели да им ништа није узето, да нема штете ни паљевине, били су одушевљени. Одмах су похитали за нашим четама са богатим даровима хране, дувана и воћа.

• *Вујабин ЛАЗОБИН*

Развили смо пролетерске заставе

У августу 1944. године наша је бригада прешла у толико жељну Србију.

Од велике радости штаб бригаде је наредио свим батаљонима да развију заставе. Тако смо, с развијеним заставама по батаљонима, кренули према реци Увцу. На десној обали су нас дочекали четници, љотићевци и недићевци.

Пошто нисмо имали никаквих техничких средстава, реку смо морали да газимо. Наша артиљерија и минобацачка јединица почеле су да туку положаје непријатеља на другој обали како би нам обезбедиле да на погодним местима прегазимо реку.

Чим смо прешли реку, створили смо мостобран за прелазак осталих наших снага. Колона је врло брзо прешла Увац и почела да гони непријатеља. Тако смо напредовали према Боровој глави. После извесног времена, наређено је да се савију заставе. Батаљонску заставу сам ја носио и, пошто сам изгубио нешто на времену док сам је савио, батаљон је био поприлично одмакао. За сваки случај, задржао сам једног курира да ми помогне ако буде требало.

На путу нас је срела једна чобаница, девојчица, која можда није имала више од десетак година. Обавестила нас је да се у њеној кући налазе три четника. Шта да радимо? Одлучили смо да поћемо и да похватамо четнике. Договорили смо се да ни у ком случају не допустимо да застава падне у руке непријатељу.

Опрезно смо прилазили кући у којој су били четници. Када смо се приближили, узели смо машинке »на готовс«, улетели и повикали у један глас.

- Предајте се!

Четници су седели на треношцима за малом сељачком синијом и јели. Двојица су одмах дигла руке увис, а трећи се машио пиштоља. Ја сам викнуо:

- Не мрдајте!

Тако смо Сретен и ја заробили три четника. Пошто смо им одузели оружје, затражили смо од домаћице да нам донесе канапа да их завежемо, како бисмо безбедније наставили

пут. Сретен нм је везао руке на леђа. Онда смо из њихових пушака повадили затвараче и ставили их у торбе, њима смо пушке без затварача ставили око врата.

Тако смо их предали штабу батаљона.

Међутим, у штабу батаљона, уместо да нас похвале, командант батаљона нас је тако изгрдио да смо се јако постидели. Командант није имао зле намере кад нас је грдио, јер ми нисмо размишљали о томе шта застава значи за батаљон. Она се увек чувала да не падне у руке непријатељу. Сматрало се да заставник не заслужује да опстане ако није способан да чува заставу. Зато су заставници бирани и по храбрости и по оданости.

Пошто нас је изгрдио и објаснио нам шта би значило да су четници запленили нашу заставу, наш командант Миодраг Нешић Кеша није заборавио и да нас похвали нагласивши да има доброг курира и доброг заставника, који су кадри да се снађу у свакој прилици.

Затим је почело испитивање четника које смо довели у штаб батаљона. У почетку, нису хтели ништа да кажу, ваљда из страха за живот, касније су признали да су припадали »летећој бригади« из Раче Крагујевачке. Њихова бригада, као и остале четничке снаге, имала је намеру да нас спречи да пређемо у Србију. Наводно, били су одређени да остану у позадини као тзв. рањени или изнемогли, да заостану од колоне. Њих тројица представљали су »црну тројку«. Војни суд батаљона осудио их је на смрт стрељањем.

У покрету према Палисаду, поново је наређено да се заставе развију. Будући да је Златибор прилично прегледан, Бугари су видели напредовање наших снага према њиховом положају, те су позвали авијацију у помоћ. Авиони су почели да бомбардују наше јединице. Одмах је наређено да се јединице развију у стрелце и да свако тражи заклон од авиона.

Пошто сам био развио заставу, нисам могао одмах да узмем заклон, јер се застава, црвена, видела из ваздуха. Видећи да немам куд, морао сам да легнем на заставу и да тако онемогућим авијатичарима да је угледају, а самим тим и да откријем свој батаљон.

Миомир МИХАИЛОВИЋ СЕЉА

Сусрети у Србији

Крајем августа 1944, били смо на путу за Србију. Лим смо прешли у Прибоју и, након краћег задржавања, почели смо покрет према р. Увац, коју смо прегазили на једном броду. За вријеме тог покрета, видјели смо доста уређених положаја, са заклонима од камена, које су припремали четници.

По преласку р. Увац, отпочели су борбу са четницима сви батаљони наше бригаде.

Краљевачки батаљон је добио задатак да са једном четом обиђе и нападне непријатеља. Чета је успјешно избила на бок непријатеља и одмах извршила јуриш. Борба је кратко трајала и ми смо овладали положајима четника.

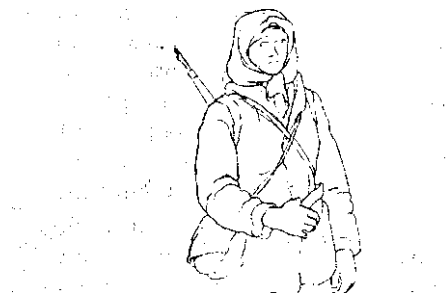
Остали су ми у сјећању пусто село на које смо наишли и посебан лични доживљај. Када сам ушао у једну кућу, нашао сам бабу и двије унучице, које су, у страху од нас партизана, врштале, а баба их је својим тијелом заклањала. Мени је та сцена била толико непријатна да нисам знао шта да радим. Колико год сам се трудио да им кажем да не треба да се плаше, нису ми вјеровале. Једино ми је преостало да их напустим и да то саопштим замјенику команданта батаљона Теодосију Парезановићу. Он је отишао тамо, разговарао са бабом и имао више успјеха. Вратио се са дјевојчицама међу нас.

Четници су покушали да нас са једног брда гађају минобацачем, али су веома слабо оцијенили даљину. То њихово мучење да нас некако захвате ватром минобацача наљутило је нашег командира минобацачког вода. Он је затражио да му донесу минобацач на којем је он некада био нишанџија. Након краће припреме и нишањења, опалио је наш командир и првом мином погодио непријатељски бацач мина. То је изазвало нашу радост коју смо на врло бучан начин изразили. После тога, из шуме су дошли к нама старији људи. Било их је 12, на челу је био старији човјек, који се помоћу штапа кретао. По доласку, тражили су нишанџију на бацачу и, пошто им се јавио командир вода, они су рекли: »Ниси ти нишанџија, већ старешина«. Кад смо се и ми остали умјешали да би старца убиједили да је он испалио мину која је пала међу четнике,

они повјероваше. Најстарији међу њима пружи руку нишанцији (командиру вода) да му честита на војничкој вјештини. Представи се као борац са Солунског фронта, па се потом обрати нама и изрази велико задовољство што види тако младу војску, о којој је, на велику срамоту, слушао само лажи, и то такве да нам се коса дизала на глави. Ти људи су плакали као мала дјеца и тражили да им будемо гости. Стварно, ми смо били њихови гости идуће вечери. То наше заједничко народно весеље имало је велики одјек. Глас о нама ишао је далеко испред нас и ширио се кроз Шумадију, и гдје год смо ми стигли, народ нас је дочекивао као своје ослободиоце.

Драгоја СТОЈАКОВИЊ

I.

Prvi koraci na tlu Srbije

- iz dnevnika -

23. avgust 1944. godine

Pregazili smo Uvac i naše bose noge čine prve korake na tlu Srbije. Borci se vesele i šale. Oni koji su već prešli reku dobacuju onima preko:

»Ej, Sandžaklije, pozdavljamo vas iz Srbije«. Uzvicima i smehom prate posrtanje preko vode i kamena onih koji prelaze, njihovo padanje u vodu, njihove delove odeće koje im brzi Uvac ugubi i odnese...

Dok trkom prelazimo i jurišamo na četničke položaje, gledamo kuće, voćnjake, njive. Srbija! I upoređujemo je sa Bosnom.

Četnici beže ispred nas. Ko bi nas i mogao zaustaviti, ovako orne i naoštrene.

Dolazimo pred prvu kuću u Srbiji. Pod crepom, sa velikim sobama, sa stolom i klupama u hladu ispred kuće. Domaćin nas dočekuje rakijom i sirom; nudi nas jelom. Razgovoran neki čovek. Osećamo izvesnu razliku od dotadašnjih krajeva kroz koje smo prošli. Obasipamo domaćina sa bezbroj pitanja o stanju i prilikama u Srbiji, na koja on brzo i rado odgovara. Pazi na svaki naš pokret, svaki gest, i ocenjuje nas po tome. On i ukućani zapražaju da smo dobro naoružani i obučeni. Na polasku nas srdačno ispraćaju.

Izbili smo na Zlatibor. Mnogobrojne kolibe i stoka. Golet. Pred nama Kraljeve Vode i Palisad, čuvena zlatiborska letovališta. Naša isturena odeljenja već su u Kraljevim Vodama. U Palisadu - kilometar dalje - Bugari. Naši borci prolaze kroz prazne vile i hotele, zagledaju i pitaju se u šali: »Gde su sada oni koji su ovde uživali?«

U noći se naša prednja odeljenja približavaju bunkerima i izvršavaju demonstrativne napade. Bugari pucaju i bacaju rakete celu noć...

24. avgust 1944. godine

Po naređenju štaba divizije, povukli smo se na polazne položaje. Naš plan je: pustiti neprijatelja - koji je dobio pojačanja i koji će sigurno otpočeti sa napadom - da što dublje zađe preko

goleti Zlatibora u pravcu 1. proleterske, da bi ga na taj način izvukli iz utvrđenja. Za to vreme će 3. i 13. brigada obuhvatnim manevrom, s leve i desne strane, da izbiju sa leđa na Palisad i Čajetinu, da bi onda otpočelo uništavanje neprijatelja.

Bugari su - dva ojačana bataljona, 1400-1600 ljudi - vrlo dobro naoružani, sa dosta topova i teških bacača. Naša isturena odeljenja javljaju o njihovom nadiranju i, pošto su ih dočekali jakim vatrom, povlače se. Oni ulaze sve dublje, tako reći, jure u gomilama, besni i opijeni lakim »uspehom«. Na cesti, kilometar i po od nas, već su doveli topove sa velikim brojem kola. Napred, da se dotuku »razbijeni« partizani.

No, dosta je bilo. Odjednom se prolomiše eksplozije. To naša artiljerija, iz neposredne blizine, tuče brzom paljbom. - Ura! ore se našim streljačkim strojem oduševljeni povici, izazvani tačnim pogocima naše artiljerije. Umuknuše neprijateljski topovi. Razbegoše se Bugari na sve strane ostavljajući topove, municiju, materijal.

Onda počinje naš juriš. Brz, silovit, sa svih strana. Beže bugarski vojnici, padaju mrtvi, predaju se. U jurišu prelazimo preko njihovih leševa, oružja i municije i nailazimo na vojnike šćućurene u kakvoj rupi ili zaklonu. Drhteći od straha, bacaju oružje i dižu ruke čim naiđu naši borci. To su tragovi i ostaci njihovog »napredovanja«.

U nezadrživom jurišu prelazimo Kraljeve Vode i upadamo u sam Palisad, »neosvojivu« tvrđavu neprijatelja. Izrodi bugarskog naroda se brane iz čitavog niza utvrđenja i obasipaju nas topovskom i minobacačkom vatrom. Iz neposredne blizine, iz kuća i zauzetih utvrđenja i rovova, naši borci ih obasipaju neprekidnom vatrom. Razvija se žestoka borba, sve gori od silne vatre iz raznih oružja.

Borba se produžuje i u noći. Tada glavnu reč imaju bombaši i »Džon-buli«. Od vatre i bleska raznih oružja pretvorila se noć u dan, tako da je unaokolo sve osvetljeno.

Stotine pobijenih i zarobljenih rezultat su te noćne borbe.

Branislav BOŽOVIĆ

U borbama na Palisadu

Urejonu Pljevalja, naš je bataljon izvršio posljednje pripreme za pokret u Srbiju. Na četnim sastancima se govorilo sem ostalog, o značaju prelaska naših jedinica u Srbiju i o njihovom skorom i naglom narastanju. Pokret smo očekivali s velikim nestrpljenjem. Krenuli smo sa velikim poletom na marš. To je posebna radost, naročito za borce iz Srbije, koji se vraćaju u zavičaj putem kojim su ga, krajem 1941, privremeno napustili.

Prošli smo kroz Priboj, preko mosta na Limu, i rano ujutro, 23. avgusta, stigli na lijevu obalu Uvea. Ta planinska rijeka u kanjonu, ni široka ni duboka, ali veoma brza i hladna, sa grebenastim i klizavim dnom korita, bila je veoma nepodesna za gaženje. Ipak, mi smo je prije izlaska sunca, bez većeg posrtanja, pregazili kod sela Dobroselice, nedaleko od Borove glave.

Pošto se prikupio na desnoj obali, naš bataljon je odmah krenuo uz strmu zlatiborsku kosu. Četničke predstraže su se brzo povukle. Gore na kosama, na položajima iznad Dobroselice i Borove glave, čekale su nas četničke brigade Zlatiborskog korpusa, s namjerom da spriječe naš prodor u Srbiju.

Iz pozadine počeo je da tuku naši topovi. Uskoro se sukobismo sa četnicima, koji na nas otvoriše mitraljesku vatru. Iako su držali dominantne položaje u zaklonima, četnici nijesu uspjeli da nas zaustave, već su poslije kraće borbe, zahvaćeni panikom, počeli naglo da odstupaju. Za čas smo ovladali njihovim položajima. Prosto jureći za njima, dobro smo se oznojili.

Pošto su se kolone potučenih četnika »odlijepile« od nas i iščezle sa vidika, mi smo na vrhu kose predahnuli, pa uskoro krenuli naprijed.

Prethodnica bataljona je već upućena u izviđanje prema Palisadu. Uskoro smo naišli na snage ojačanog 64. bugarskog puka, koje su, odmorne i dobro naoružane, ujutro 24. avgusta, pošle iz Palisada, u tri kolone, u susret našim jedinicama. Njihova glavnina se kretala samouvjereno prema središnjem dijelu našeg rasporeda. Naša prethodnica se, taktički i postepeno povlačila prema padinama Tornika i Čigote, nastojeći sa usputnih kota da uvuče neprijatelja što dublje prema Borovoj glavi, odnosno u »kliješta«, koja su već pripremana prema planu dještva 1. pro-

leterske divizije. Za to vrijeme su bataljoni naše brigade na zauzetim položajima spremno čekali napad glavnine bugarskih snaga, dok su 3. krajiška proleterska, zdesna, i 13. hrvatska proleterska, slijeva, vršile obuhvat bugarskih snaga. Bugari su sačekani i zaustavljeni, u žestokoj borbi, na šumovitim padinama Čigote. Uz jaku podršku artiljerijske i minobacačke vatre, oni su uporno napadali, ali bezuspješno i s velikim gubicima. Pri tom nijesu ni slutili da će uskoro 3. i 13. brigada, izbijanjem na njihove bokove, ozbiljno ugroziti uporište Palisada i njihovu pozadinu, i dovesti ih u opasnost da budu odsječeni, okruženi i uništeni na brisanom prostoru. Kada su te dvije brigade izbile na bokove, iznenađeni Bugari, vidjevši opasnost koja im neposredno prijete, odmah su obustavili napad na nas i počeli da odstupaju ka Palisadu. Tada su naši *bataljoni* prešli u protivnapad i počeli da gone u stopu razbijene Bugare preko prostrane i blago zatalasane zlatiborske visoravni. U paničnom bjekstvu, bugarski vojnici su bacali ruksačke - telećake i drugu opremu, koja im je tada smetala. Napuštali su i komoru, a pojedinci su bacali toware s konja da bi trkom, sa njima, brže umakli. Mada smo zarobili veći broj vojnika, glavnina bugarskih snaga ipak je uspjela da se povuče u utvrđeni Palisad. Dok smo izbijali na desni brežuljak Kraljevih Voda, veći deo tih snaga se dočepao svojih utvrđenja pred Palisadom, iz kojih su djelovali jakom vatrom. A mi, pošto smo ostavili za sobom Kraljeve Vode, našli smo se na brisanom prostoru, koji smo pretrčali, izloženi jakoj neprijateljskoj vatri. Tako smo dospjeli do ceste Palisad - Kraljeve Vode. U daljem nadiranjju prema Palisadu, poginuo je komandir 3. čete Dole Popović, zajedno sa kurirrom. Zatim smo se probili do jednog borika i zauzeli dio rovova i zgrada na periferiji Palisada.

Palisad - naselje vila i poznato ljetovalište - bio je pretvoren u pravu tvrđavu, sa razgranatim sistemom rovova neprekidnog tipa, sa betonskim i drvenozemljanim bunkerima i skloništima, ispod kojih je bila ispletena višeredna bodljikava žica; osim toga, sve su zgrade bile dobro utvrđene i podešene za kružnu odbranu. Tako je Palisad postao isturena, strategijski važna i snažna baza za preduzimanje ofanzivnih djestava protiv naših jedinica, i utvrđenje osposobljeno za dugotrajnu kružnu odbranu. Pred njim je naš prvi napad u popodnevnim časovima zaustavljen. U toku noći, 24. avgusta, izvršili smo snažan juriš i prodrli u uporište, ali ga nijesmo mogli zauzeti, jer nas je neprijatelj zasipao jakom mitraljeskom i minobacačkom vatrom sa dobro utvrđenih položaja, ispred kojih se pružao brisani prostor. Teške borbe su nastavljene 25. i 26. avgusta. Bugari su se i dalje veoma uporno branili. Na poziv za predaju, odgovarali su još jačom vatrom.

U noći 26/27. avgusta, sve tri brigade 1. divizije izvršile su do tada najžešći napad na opkoljene Bugare. Naši protivkolci su djelovali iz streljačkog stroja, sa jurišnog rastojanja. Napad je počeo oko 20 časova snažnom artiljerijskom pripremom. Prema jačini i trajanju te vatre izgledalo je da će neprijateljeva odbrana biti smrvljena. Borci su u šali komentarisali: »Ova grmljavina oružja i eksplozija je bila kao na Staljingradu«. Ali i Bugari su odgovorili jakom vatrom iz svih raspoloživih oružja. Tada je iz 2. čete poginuo odlični puškomitraljezac Šoljat, a teško su ranjeni delegat Zvonko i borac Ilija Kopitović. Bataljon je krenuo na juriš, bez uzmaca. Prepreke od bodljikave žice su savladane. Zaprastale su i ručne bombe sa obje strane. U jurišu je poginuo komesar 3. čete Mitar Ivanović, predratni član Partije, student iz Maslina, kod Titograda. U svim prilikama na dugom borbenom putu služio je kao primjer požrtvovanja. U jurišu je Vojo Pekić zadobio više veoma teških rana. Tada su ranjeni Andrija-Ćupo Raspopović, zamjenik komandanta bataljona i Đuro Petrović, komesar 2. čete. Odbrana je bila načeta i borci su postepeno zauzimali rovove i utvrđene zgrade dok, najzad, Bugari nijesu sabijeni u dvije utvrđene zgrade u centru Palisada, u kojima su se održali u toku noći. U jutro 27. avgusta, probile su se iz Užica jače njemačke snage, sa tenkovima, radi izvlačenja svojih preostalih saveznika. Toga dana sve neprijateljske snage su se povukle iz Palisada u Užice, ostavljajući na bojištu veliki broj mrtvih.

U četvorodnevnoj borbi Bugari su izgubili oko 1.000 vojnika. Uplašeni zarobljenici su svakog od nas nazivali »bratko«. Govorili su nam da potiču iz radničkih porodica, da simpatišu komunizam i da su ih njihovi oficiri obmanjivali o nama i našoj snazi, tvrdeći da će nas brzo i lako poraziti. Ali, u borbi su se brzo uvjerili u gromovitu snagu proletera. Na njihovim licima se moglo zapaziti da su iznenađeni našim dobrim odnosom prema njima, što ih je oslobodilo daljeg strahovanja.

U borbi na Palisadu, jednoj od najvećih i najtežih, palo je dosta dragocjenih žrtava iz brigade. Tim velikim porazom Bugara, koji su se ogorčeno branili, kao da su bili na svojoj zemlji, bio nam je otvoren put za dalji prodor i nove pobjede.

Muhamed OSMANAGIĆ MEDO

Како сам доживио први дан борбе за Палисад

А вадесетчетвртог августа 1944. године почела је борба за Палисад. Тог јутра кренуле су колоне Бугара са својих положаја ка нашим, који су се налазили на Златибору. Кад су се приближили на пар стотина метара од нас, колоне су се развиле у стрелачки строј. Тада су командир и комесар чете обишли положаје и наредили борцима да нико на Бугаре не смије отворити ватру док се не приближе на 50-100 метара, и док они за то не издају наређења. Кад су стигли у непосредну близину, негдје чак мање од 50 метара, чула се команда за отварање ватре и, у исто вријеме, оно наше познато »Ура, напријед пролетери!« Очито изненађени и збуњени непријатељ почео је бјежати. Како је било лијепо гледати окупатора како бјежи главом без обзира пред борцима 1. пролетерске бригаде. У том гоњењу, нешто Бугара је убијено и заробљено, али огромна већина је успјела да се домогне положаја на Палисаду, које су мјесецима припремали за одбрану. Кад смо стигли близу Палисада, пренешено је наређење команданта Воја, да се застане у младој боровој шуми, испред насељеног мјеста, јер се пред нама налазе јака утврђења непријатеља. За то упозорење, изгледа, није знао комесар Друге чете Стево Вукчевић. Кад је дошао до нас, наредио је да се иде напријед. Неко од другова му је рекао што је наредио. Али наш комесар није то схватио као наређење. Онако љут, пришао ми је и рекао: »Марко, ја ћу узети муницију, идемо напријед!« Ја сам био нишанџија на »шарцу«. Без поговора, пошао сам са комесаром. Ишли смо кроз шуму и избили на цесту, у непосредној близини насеља. Нико на нас није отварао ватру. Са наше десне стране, из шуме се појавило седам-осам другова из неке од наших јединица. Сви заједно пошли смо напријед. Ушли смо у рејон гдје су подигнуте лијепе зграде (виле). Кретали смо се у групи. Још на нас нико није отварао ватру, иако се у то вријеме пуцало на све стране, и то врло жестоко. Кад смо стигли до једне благе кривине удесно, наишли смо на трагове више снажних експлозија (вјероватно мина). У исто вријеме, на нас је отворена јака митраљеска ватра из непосредне близине. За пар секунди половина другова из наше групе је погинула.

Друга половина потражила је спас у јарку поред цесте. Док су се домогли јарка, сви су били рањени, сем мене. Савијали су се и јечали због јаких болова. Како од непријатељских митраљеза нисмо били удаљени више од 20-30 метара, сваки наш покрет значио је рафал у нас, тако да, послије минут-два, нико више није давао знаке живота. Кад сам се бацио у јарак, спонтано сам заузео полуседећи положај, нагнут на лијеву страну. Десну руку бацио сам преко лица, »шарац« је остао поред мене са десне стране. Испод десне руке могао сам да отворим очи и тако сам видео да се налазим испред самих непријатељских положаја, на удаљености не већој од двадесет метара. Све се то одиграло око 11 часова пре подне. Одмах сам одлучио да сачекам вече, па да по мраку покушам да се извучем, разумије се, ако то дочекам жив.

По пуцњави, која је цијели дан била *врло интензивна*, могао сам оцијенити докле су стигле наше снаге. Од ватре наших јединица није ми пријетила опасност, јер сам био заштићен јарком. Опасност је била једино ако направим и најмањи покрет.

Док сам непомично лежао у јарку, размишљао сам о многим радостима и тешкоћама које сам имао у животу, а посебно у НОБ-у: пријем у СКОЈ, учешће у устанку и сјајне побједи над окупатором, полагање партизанске заклетве, пад у заробљеништво, бјекство из затвора, долазак у 1. пролетерску бригаду и, убрзо затим, пријем у КПЈ, били су најрадоснији дани у мом животу.

Мисли су у лшјој глави о многим стварима и догађајима муњевито пролазиле, али не и вријеме. У послијеподневним часовима, бријег испред мене, из којег су вириле непријатељске митраљеске цијеви, почели су гаћати наши топови. Земља која се дизала од експлозија граната падала је на мене. Борбе су биле жестоке. Слушао сам ураганску ватру топова, митраљеза, пушака и узвике другова »Напријед пролетери!« И Бугари су нешто узвикивали, али се из својих утврђења нису померали. Имао сам утисак да се на сваких 10 метара налази њихов митраљез. Приближавала се ноћ. Ситуација се није мијењала. Пред сам мрак, интензитет ватре са обје стране знатно се смањио. То ме је узнемирило. Очекивао сам да ће неко од Бугара изаћи из ровова да покупи наше оружје. Међутим, изгледа да су они били више забринуте за своју судбину него за наше оружје. Кад сам оцијенио да могу да се покренем, полако сам стегао »шарац« и почео да се потрбушке, поред својих мртвих другова, повлачим уназад. Тако сам прешао око 50 метара, а онда сам устао и, у погнутом ставу, наставио повла-

чење. Бугари су то примијетили и отворили ватру. У исто вријеме, ракетама су обасјавали терен испред себе. Кад сам био око 100 метара удаљен од њихових положаја, из једног заклона опалио сам неколико кратких рафала у њиховом правцу. То сам урадио због тога да наши знају да имају неког свог испред себе. Кад сам ја на њих отворио ватру, мислим да су десетине аутоматског оружја отвориле ватру у мом правцу. То ме није плашило, јер сам имао добар заклон, а била је ноћ, тако да ме нису могли видјети. Кад се пуцњава мало смирила, неко је иза мојих леђа питао: »Ко је напријед?« Препознао сам глас Влада Батричевића. Кад сам му се јавио, рекао је: »Је ли могуће да си жив?«

»Као што видиш, рекао сам, изгледа, на жалост, само јак.

Иначе, Вlado је пошао да врати комесара и мене, али, како на нас нико није отварао ватру, он то није урадио. Кад је дошло до експлозије мина и митраљеских рафала, онда је било касно. Тада се и Вlado нашао у ситуацији да мора тражити заклон. И за њега је, с обзиром на терен, повлачење било немогуће све док не падне мрак. Тада ми је рекао да није хтио да се повлачи док не провјери да ли је неко остао жив, из групе која се кретала испред њега. Дочекао је само мене. Кад смо се састали, били смо удаљени 150 метара од положаја непријатеља. Тада сам опет опалио неколико рафала на непријатеље. Одговор је био опет ракетама, митраљезима у нашем правцу. Ускоро затим, иза наших леђа чули смо да неко пита ко то тамо пуца? Била је то патрола која је имала да утврди што се збива испред наших положаја. Јавили смо се и, уз уобичајене провјере, пошли једни другима у сусрет. Немам ријечи да опишем радост која је завладала у дијелу чете, која није била на положају, кад смо се вратили, јер били смо отписани, али, исто тако, била је велика туга, јер је погинуо неустрашиви борац Стево Вукчевић.

Убрзо затим стигло је наређење за напад на положаје Бугара. Другови су хтјели да од тог напада поштеде Владу и мене. Наравно, ми на то нијесмо пристали. Вlado и ја били смо водичи, јер смо знали куда тачно треба ићи. Одабрани су бомбаши, који су имали задатак да се, под заштитом наше ватре, приближе бугарским рововима и у њих убаце бомбе. Тако је и урађено.

За кратко вријеме у рововској борби имали смо велики успјех. Заробили смо комплетан вод Бугара и спровели га у штаб батаљона. Борбе су трајале још неко вријеме, док јединица није добила наређење да се врати на полазни положај.

Марко МИЛАНОВИЋ

Razbili smo bugarski puk

Došao je i 23. kolovoza. U ranim jutarnjim satima 23. kolovoza moja se Omladinska četa, zajedno s ostalim dijelovima bataljona, spuštala niz strme istočne padine k. 1041 - Kožalj prema rijeci Uvac. Obala je i sa jedne i sa druge strane strma i nedovoljno pokrivena šumom. Iako je prethodno bilo naređeno kako će se i u kakvom borbenom poretku preći rijeka, zbog nestrpljivosti boraca, to je pojednostavljeno. Jedan dio boraca, koji su se toliko osjećali sigurnim i situaciju smatrali bezopasnom, počeo se izuvati i skidati dijelove odjeće kako je ne bi pokvasili. Zato se poluglasno prenosi da su komandant bataljona i komandiri četa zabranili skidanje obuće i odjeće.

Pošto je utvrđeno da na desnoj obali nema neprijatelja, odmah se prelazila rijeka, užurbano i u koloni, a ponegdje i u streličkom stroju, gdje su gaz i zemljište dozvoljavali. Voda je nekima dosegala do koljena a nekima i do poviše pasa. Kako je među borcima bilo mnogo Dalmatinaca, nije bilo osobitog straha prilikom prelaska rijeke. Već smo se ranije dogovorili tko će s kim biti radi pružanja pomoći neplivačima. Komandirima i komesarima nije bilo lako i jednostavno da zaustave i usmjere borce, desetine i vodove prema ranije utvrđenom rasporedu. Svi su željeli da budu među prvima na drugoj obali.

U prvim momentima prelaska Omladinska četa nije naišla na neprijateljska stražarska osiguranja. Po svemu sudeći, neprijatelj nas nije očekivao u svitanje. Pošto je četa izašla iz korita rijeke i dohvatila se prvih visova Gaja i Previje (k. 903), naš se prvi vod, kao prethodnica, sukobio sa četničkim zaštitnicama na južnim prilazima sela Dobroselice u podnožju Tornika (Zlatibor). Iznenađeni četnici, istog časa su razbijeni. Do toga časa ni jedinice na lijevom i na desnom krilu nisu imale vatreni dodir sa četnicima. Odmah je uslijedio znak i drugim jedinicama bataljona za napad i obuhvat sela. I lijevo od nas, 1. i 2. crnogorski bataljon stupa u akciju. Nezadrživo i trčeći između plotova, od kuće do kuće, hvatali smo prve grupe pospanih i iznenađenih četnika. Poneki su pokušavali pobjeći prema položajima, izvan sela. Tako smo, nastupajući brzo, pravcem Tetrebovac, prije i lakše nego smo mogli i zamisliti, došli do pred samu Borovu glavu. S obzirom na

njenu konfiguraciju i važnost u cjelokupnom sistemu odbrane, s pravom se smatralo da će je četnici dobro braniti i da je nećemo lako zauzeti.

U napadnoj koloni s našim bataljonima bio je i 6. beogradski bataljon. Tu je bio neposredno i štab 1. proleterske brigade. Sve je to pomoglo neposrednom i brzom rukovođenju jedinicama i podršci artiljerije, koja je, iz rejonu sela Brezna, prvi put u toku 1944. godine u tolikom broju upotrebljena. Općim jurišem 3. bataljona i drugih jedinica brigade, lijevo i desno od nas, izvršen je silovit udarac na glavninu četničkog Zlatiborskog korpusa koji je branio Borovu glavu. Četnici su pobjegli. Prema izjavama zarobljenika, samo na tim položajima oko Borove glave i Tornika bilo je više od 1000 četnika. Na raskopanim položajima od pogodaka naše artiljerije na Borovoj glavi i drugim mjestima nailazile su i na komične situacije. Neki su četnici, pa i starješine im, još bili dremaljivi i pijani, drugi su po rovovima i provizornim bunkerima pripremali kajgane i kobasice, za doručak pa su, zatečeni našim napadom sve ostavljali bježeći glavom bez obzira.

Ne zaustavljajući se, oslobodili smo cijeli rejon sela Dobroselice. Zarobljeni četnici vrlo su bijedno izgledali. Bilo je među njima mnogo prisilno mobiliziranih i iz drugih krajeva Srbije, uglavnom seljaka. Nekoliko mlađih odmah se izjasnilo da će nastaviti borbu kao pripadnici proleterskih jedinica.

Razbijeni ostaci četnika pobjegli su u pravcu Kremne. U toku dana naši su bataljoni dostigli na liniju Čigote - Murtenica. Dok su posjedali položaje na sjevernim i sjeverozapadnim padinama Čigote, jedinice 13. proleterske brigade zaposjele su položaje lijevo od naše brigade, a 3. krajiška desno, prema putu Ljubiš - Drenova. Tako je cijela 1. proleterska divizija, pošto je razbila četnike, izbila pred bugarski garnizon na utvrđenom Palisadu.

Pošto su četnici razbijeni, Bugari su 24. kolovoza iz Palisada izveli svoje jedinice, jačine ojačanog bataljona, s namjerom da izbace naše jedinice sa zauzetih položaja i vrate ih preko rijeke Uvac. Po svemu sudeći nisu bili svjesni jačine naših jedinica. Kao i četnici, bili su potpuno iznenađeni našim prodorom, jer je cijela 1. proleterska divizija prije pet dana bila u rejonu Pljevlja - Ljubišnja - Kovač.

Prema situaciji, a to su komandanti i komandiri na izviđanjima utvrdili, zemljište nam je pružalo dobre uvjete za dalje akcije, a pogotovu za postavljanje zasjeda. Velika prostranstva Zlatibora, pašnjaci prošarani rijetkim šumarcima i manjim jarugama omogućavali su i lako kretanje. Bugari su krenuli prema položajima proletera, previše samouvjereni u svoje ratne sposobnosti. Šta je drugo preostajalo nego da ih onako - proleterski dočekamo, kao i druge okupatore.

Dok su bataljoni 1. proleterske spremno čekali na položajima na sjevernim padinama i grebenu Čigote, dotle su 13. i 3. proleterska bočno obuhvatale i opkoljavale u namjeri da unište bugarske snage na Palisadu.

Došavši pred položaje 1. i 2. bataljona, koji su se nalazili oko puta na okuci Kriva breza, orijentirani prema selu Kraljevim Vodama (sada Partizanske vode) i na dominantnim visovima: Šumnato brdo - k. 1092, Smiljanski zakos - k. 1359, Konjoder k. 1338 i prema toku rijeke Katušice i bili na glavnom pravcu nastupanja neprijatelja, dočekani su bliskom uraganskog vatrom. Stupila su u dejstvo i oružja ostalih jedinica. Bugari nisu uspjeli, u prvom momentu, ništa poduzeti jer je momentalno nastala opća panika u njihovim redovima. Jauci ranjenika, uznemirenost konja koji su nosili opremu, bježanje vojnika, ukratko, uzaludni pokušaji da se srede jedinice, učinile su da prođe dragocjeno vrijeme koje su naše jedinice iskoristile. Došla je do izražaja precizna vatra svih oružja, uključujući i ručne bombe, jer su grupe boraca prispjele u neposrednu blizinu. Sa zakašnjenjem su uslijedili mjestimični pojedinačni i grupni otpori neprijatelja koji su se nekako domogli šumarka, ograda ili jaruga. Takve izdvojene grupe odlično su neutralizirali četni minobacači, koje do tada, sa tolikim količinama mina, nismo imali prilike da koristimo.

Tako, u tom vatrenom naletu, iznenađeni i desetkovani tek su shvatili da ćemo ih opkoliti i da im ne predstoji ništa do uništenja. Njihova demoralizacija je bila potpuna, povlačenje neorganizovano. Nastala je opća bježanija. Tada su naši bataljoni, bez zastoja i u trku, uspjeli da zarobe veliki broj bugarskih vojnika. Komora je sva zarobljena ili uništena. Naše bolničarke su sakupljale sanitetski materijal i odmah ga iskoristile za zbrinjavanje naših boraca.

U takvim momentima obično dolazi do nepažnje, pa tako se i sada desilo. Mnogi su se borci, poneseni žarom borbe, izložili neprijateljskoj vatri i bili ranjeni.

Ručnih bombi i municije sada smo imali u izobilju, problem je bio kako to sve ponijeti. U toj općoj trci, neprijatelj je ostavljao ranjenike, mrtve i opremu i samo je manji broj vojnika uspio pobjeći u Palisad.

Tako su naše jedinice, iako izmorene, poslije višesatne borbe i naprezanja, prateći neprijatelja u stopu i na »njegovim leđima«, došle pred sam Palisad. Tek tu, pred naseljem, Bugari uspijevaju, uz vatrenu podršku iz samog garnizona da pruže organizirani otpor.

Istovremeno, dok je 1. proleterska brigada gonila neprijatelja do Palisada, 13. proleterska je uspjela iz pokreta da zauzme

Čajetinu, a 3. krajiška je zaobišla desnim krilom Palisad, pa se postiglo potpuno njegovo opkoljavanje s istočne i sjeveroistočne strane.

Zbog solidno izgrađenih prepreka, po sistemu punog fortifikacijskog uređenja dobro organiziranog sistema vatre i gotovo golog i ravnog zemljišta, naši su bataljoni zastali i garnizon se nije mogao zauzeti iz pokreta.

Naši bataljoni nisu imali žrtava do pred sam dolazak ispred Palisada. Neprijatelj je prvog dana, izvan garnizona, pretrpio vrlo velike gubitke. Poginulih je bilo svuda, duž puteva, po svim šumarcima i jarugama.

U popodnevnim satima, uz jaku artiljerijsku vatru i direktnim nišanjenjem neprijateljskih bunkera iz blizine, izvršena je priprema za opći napad. Prvi put naše jedinice napadaju pod zaštitom dimnih zavjesa. Artiljerija je napravila prolaze u žičanim preprekama. Omladinska četa 3. bataljona nalazi se na središnjem dijelu napada. Čebo - komandir čete, Nikolica - komesar čete, komandiri vodova, delegati, svojim postupcima bodre i pogledima prelaze svoje drugove borce, daju upute i određuju pravce kretanja u napadu. Među nama je i Nikica - komesar bataljona (bio je komesar Omladinske čete do prije mjesec dana, do dolaska na Kovren). A bilo je nepisano pravilo, kad je bataljon imao posebno težak zadatak, članovi štaba bataljona obavezno su bili sa četama. Nikica je to uvijek do tada i u budućim borbama činio, i u pripremi i u izvođenju borbenih zadataka bio je među svojim omladincima.

Mitraljesci Marko, Živko, Dušan, Ljubo i Petar i njihovi pomoćnici - već su spremni da, zajedno s ostalim borcima, bombašima, jurnu naprijed. Bolničarke, kao sestre i majke, spremne da pod cijenu svojih života pruže potrebnu pomoć i njegu ranjenim drugovima.

Na komandu »juriš«, čete s jurišnih položaja, uz poklike »napred, omladinci«, »napred, proleterici«, direktno napadaju Bugare u rovovima, kao i uvek bombaši se prvi oglašavaju. Od siline i istovremenog obuhvata naših četa i bataljona, među Bugarima nastaje metež. Istjerujemo ih iz prvih rovova u kojima su nas dočekali i bajonetima. Neke zarobljavamo. Neki izjavljuju da nisu pucali. Provjeravamo, onako u brzini, i utvrđujemo po hladnim cijevima pušaka da poneki stvarno nije ni metka opalio. I u rovovima je puno mrtvih neprijateljskih vojnika. Artiljerija je učinila svoje, ali bombaše i direktne susrete sa proleterskim rafalima malo njih su uspjeli da izbjegnu.

I mi imamo mrtvih i ranjenih. Manda, Marija, Anka, Mira i ostale bolničarke prebacuju se od druga do druga, previjaju lakše ranjenike, i teže ranjenike odvođe u previjalište. S teškom mu-

kom, zbog upornosti i brojnosti neprijatelja, osvajamo rov po rov, kuću po kuću, a oko pojedinih bunkera i duže se zadržavamo. Naši su borci gonili neprijatelja, i uz znatne žrtve, do zadnjih utvrda. I pored sve naše upornosti, i postignutih uspjeha, borbe su nastavljene i sutradan i slijedeću noć, 25/26. kolovoza, kada je još većom žestinom ponovljen napad na nezauzete vatrene tačke, ali tada već sa manje jedinica, jer je prostor bio sužen. Posljednje noći Bugari su pružali otpor samo iz nekoliko utvrđenih zgrada. U jednoj se nalazila komanda garnizona, a u drugoj, većoj, pre vijalište. Opsada tih zgrada trajala je do pred zoru. Tada je, u momentu dok smo se nalazili pripijeni uz zidove susjednih kuća i bombama zasipali i osvijetljavali prilaze i otvore na opsednutim zgradama, došlo naređenje da se obustavi napad i da se moramo povući iz Palisada, jer je neprijatelj jakim snagama iz pravca Užica uspio da probije našu blokadu kod Čajetine radi pružanja pomoći posadi na Palisadu.

Bilo nam je žao što se moramo povući jer smo napravili pravi metež i žestoko se osvetili bugarskom okupatoru. Uništili smo gotovo čitav garnizon od preko 1400 vojnika. Zarobljena su 152 vojnika i oficira. Zbog brzog zauzimanja pojedinih vatrenih tačaka, rovova i bunkera, zarobljenog ili uništenog teškog naoružanja i nametnute bliske borbe, neprijatelj nije mogao ništa da poduzima, pa čak ni jedan protivnapad nije niti pokušao. Jedina nada bila mu je pomoć izvana.

Izvršavajući naređenje, naše su se jedinice povukle na grebene Čigote, do Borove glave, i na Murtenicu, da bi se, sutradan 27. kolovoza, ponovo vratile u napušteni Palisad.

Pošto su se dijelovi 24. bugarske divizije povukli sa Zlatibora, naše su jedinice preko Palisada i Čajetine nastavile svoje borbene akcije pravcem Šljivovica - Kremna - Bajina Bašta - Dub - Kosjerić.

U borbama na Zlatiboru i Palisadu, od 23. do 27. kolovoza, 1. proleterska brigada imala je, kao i druge brigade, osjetne gubitke.

Iz 3. bataljona poginuli su od onih koje sam poznao: Petar Krnić, Jovanov, iz Otišića kod Sinja, Jure Kokić, Šimin, iz Dubrave, kod Šibenika, Mate Ninčević Stipin, iz Solina, Dragić Vukić, Crnogorac.

Iz 2. bataljona: Milan Šoljak, iz Vrgorca, Zvonko Rakić takođe iz Vrgorca, (umro od rana), Marko Vidošević iz Vrbanja na Hvaru, i komandir čete Dole Popović, Crnogorac.

Iz 4. bataljona: Milivoj Lalić, Filipov, iz Gorice kod Šibenika, Fabijan Vrdolja, Franin, iz Splita.

Nevin ŠPRLJAN

Neuspela »parlamentarna« misija

Zadihani, izbili smo na Borovu glavu i produžili nastupanje ka vrhu Zlatibora, ne nailazeći na neprijatelja. U popodnevnim časovima stigli smo i na Čigotu, najviši vrh Zlatibora, odakle se pružao pogled daleko, u nedogled. Bili smo uzbuđeni i presrećni, jer, eto, zakoračili smo pobedonosno u Srbiju. Neko je, u oduševljenju, zapucao, izražavajući tako svoju radost. I, dok smo počinuli da za trenutak predahnemo, iznenada se, sa pravca severa, pojavi u niskom letu nemački avion, koji nas, onako nezaštićene na otkrivenom terenu, zasu mitraljeskom vatrom. Raštrkasmu se niz padine, tražeći na golom zemljištu, u malim udubljenjima, bilo kakve zaklone. Srećom, prošli smo bez gubitaka. Samo je drugarica Dušanka Vrbica bila ranjena u šaku.

Sledećih dana vodili smo ogorčene borbe na Kraljevim Vodama i Palisadu sa bugarskim trupama. Otkuda one tu, na zapadnim granicama Srbije, tako daleko od njihove Bugarske? Zašto se i sada, kada je njihova fašistička država, verni Hitlerov saveznik, pred slomom, kada se trupe Crvene armije, nastupajući preko Rumunije, približavaju Dunavu, tako uporno bore protiv nas, boraca Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Zar bugarski komunisti i antifašisti nisu uspeli da među vojnicima stvore raspoloženje da ne pružaju otpor jugoslovenskim partizanima, ako ne i da im se priključe? Jedan bugarski vojnik nam se, doduše, predao prvog dana, tvrdeći da je komunista. Ali, bio je to samo jedan, usamljeni slučaj. Svi su se ostali vojnici, njih nekoliko stotina, borili ogorčeno, kao da brane svoju rodnu grud, očekujući da im Nemci dođu u pomoć iz Užica i izbave ih iz okruženja u kojem su se našli.

Borbe za utvrđene bugarske položaje na Palisadu nastavljaju se nesmanjenom žestinom. Naša brigada napada direktno, sa pravca Kraljevih Voda, a ostale dve brigade, 3. krajiška i 13. hrvatska, vrše obuhvatne napade. Verovali smo da će naša divizija brzo likvidirati to uporište ili prisiliti posadu da se preda. Teško smo mogli shvatiti zašto bi se Bugari tako uporno tukli, na Zlatiboru. Ne bore se oni tu, na svojoj zemlji, nemaju šta tu da brane. Pa i četnici su se, gotovo bez borbe, raspršili pred nama, odustajući tako od toliko isticanih bučnih obećanja i zaklinjanja

da će braniti »svoju« Srbiju od upada partizana. Šta onda očekivati od Bugara nego da napuste Srbiju, u koju su sramno došli kao okupatori, i vrate se u svoju zemlju. Naše su se nade, međutim, izjalovile. Pokazalo se da su bila neopravdana naša očekivanja da nam se Bugari neće suprotstaviti. Tuku se oni na Palisadu, žestoko, na život i smrt. Jedva smo ih, uz velike napore, potisnuli iz prednjih rovova i utvrđenja. Sada su se utvrdili na samoj uzvišici, odakle pružaju grčevit otpor. Sigurno su u radio-vezi sa nemačkim garnizonom u Užicu, iz kojega očekuju pomoć.

Iz kamenih zgrada i rovova bugarski se bataljoni i danas, već treći dan, ogorčeno brane. Svi naši pokušaji da zauzmemo i te, preostale, utvrđene položaje završavaju se bezuspešno, uz znatne gubitke. Poginulo je i nekoliko boraca iz našeg 3. bataljona, među kojima i trojica iz moje Omladinske čete: desetar Dragić Vukić, Branko Jovanović i Petar Krunić. Saznao sam da je poginuo i Stevo Vukčević, neustrašivi borac iz mog kraja, iz okoline Virpazara. Setio sam se, sa uzbuđenjem, jednog njegovog podviga kada je, krajem decembra 1943. uz poklik »za mnom ko je junak!«, poveo grupu boraca na nemački mitraljez na kamenitoj uzvisini, nedaleko od Blata, na Korčuli.

Nalazimo se u jednoj zgradi ispod puta i kroz otvore koje smo probili u zidu osmatramo rovove neprijatelja, nedaleko od nas, preko jaruge. Bugarske vojnike koji su ukopani ne vidimo, ali, ponekad, za vreme zatišja, čujemo njihove pogrdne povike koje nam upućuju. Dobio sam naređenje da se javim u štab bataljona radi prijema nekog zadatka. Tamo mi je politički komesar Nikica Vukojević saopštio da je iz štaba brigade stiglo naređenje da se stupi u kontakt sa bugarskim jedinicama na prednjim položajima i zatraži od njihovih štabova da prime naše »parlamentarce«, koji će pokušati da privole Bugare na predaju, uz obećanje da će im životi biti sačuvani. Smatrao je da sam ja najpogodniji za takvu »parlamentarnu misiju«, jer tečno govorim makedonski (budući da sam odrastao u Makedoniji), koji je sličan bugarskom jeziku. Prema uputstvima koje je dobio od političkog komesara brigade Mirka Jovanovića, trebalo je uspostaviti kontakt sa Bugarima i preneti im sledeće poruke:

Njihov otpor je uzaludan i, da bi izbegli uništenje, treba da se predaju, a naš im štab garantuje život.

Trebalo je, dalje, reći da smo slovenska braća, i da će, za koji dan, trupe Crvene armije preći preko Dunava u Bugarsku.

Ukoliko žele - poručujemo im - mogu uputiti svog pregovarača k nama radi utvrđivanja pojedinosti o predaji.

Vratio sam se na položaj obuzet uzbuđenjem i strepnjom. Moram priznati da mi nije bilo jasno kako je moguće stupiti u

kontakt sa neprijateljem koji naše položaje zasipa neprekidnom vatrom. Najvažnije je, zaključili smo u komandi čete, da se što više približim bugarskim položajima i, iz nekog podesnog zaklona, dozivanjem prenesem poruku našeg štaba.

Kako je zgrada u kojoj smo se nalazili bila blizu njihovih položaja, od kojih nas je delila jedna jaruga, odlučio sam da se, pod zaštitom vatre našeg mitraljeza i puzeći, dokopam niske kamene ograde iznad jaruge i da odatle, zaklonjen, mašući komadom belog platna i dozivanjem, uspostavim kontakt sa bugarskim vojnicima.

Snabdeven belom jastučnicom, koja će, nataknuta na cev puške, poslužiti kao zastavica, i valjkastim omotom od kartona, iz kojeg smo izvukli granatu »džon-bula«, koji je trebalo da mi posluži kao neka vrsta trube, improvizovanog megafona, uspeo sam da dopuzim do oniske kamene ograde. Zaklonjen iza nje, očekivao sam da vatra utihne. Čim je nastalo kratkotrajno zatišje, podigao sam »zastavicu« iznad ograde i počeo njom mahati da bih na sebe skrenuo pažnju neprijateljskih vojnika iz obližnjeg rova. Sačekao sam nekoliko trenutaka i zatim se, iz klečećeg stava, isturivši trubu, povišenim glasom, gotovo vičući, obratio bugarskim vojnicima na makedonskom jeziku, koji je, računao sam, njima ipak razumljiv:

- Braćo Bugari, ja sam parlamentarac, upućen od Štaba Narodnooslobodilačke vojske i imam zadatak da vašem štabu prenesem zahteve našeg štaba. Mi smo Sloveni, braća, i ne treba da ratujemo jedni protiv drugih. Nemački fašisti su najveći neprijatelji Slovena i zašto se vi borite na njihovoj strani. Crvena armija je već prodrla u Rumuniju i približila se Bugarskoj i Jugoslaviji. I vi treba da se priključite našoj borbi protiv nemačkih osvajača. Obustavite otpor. Predajte se i naš vam štab garantuje živote. Očekujemo odgovor vašeg štaba i pristanak na pregovore o predaji.

Za sve vreme mog »govora« vladalo je zatišje. Kako sam govorio dovoljno glasno i razgovetno, morali su me čuti i razumeti. Začuo se i žagor u njihovim prednjim rovovima. Nijedan metak nije ispaljen ka mom zaklonu, što je bio dobar znak da su poštovali moju »parlamentarnu misiju«.

Praticali su minuti u nestrpljivom iščekivanju. Sigurno su, rasuđivao sam, obavestili svoj štab i sada očekuju odgovor i naređenje šta da preduzmu. Ako prihvate naš zahtev, moram izaći iz zaklona. Da li će to biti pametno? - pitao sam se sa zebnjom, strahujući da ne upadnem u zamku.

Iznenada, oštar glas iz njihovog rova prekide mučnu tišinu, a zatim se rafali mitraljeza sručiše po kamenoj ogradi iza koje sam se osećao bezbednim. Eto njihovog odgovora, zaključih -

moram priznati - s olakšanjem. Sačekao sam, šćućuren iza ograde, da vatra prestane, a zatim sam im uputio pogrdne reči. Šta je drugo trebalo da kažem, kako drugačije da im odgovorim?

Ostao sam u tom zaklonu sve do mraka, kada sam se puzeći povukao do naših položaja, do zgrade u kojoj su me drugovi dočekali, zbijajući šale na račun moje neuspele »parlamentarne misije«.

Te noći je izvršen poslednji napad na utvrđeni Palisad. Juriš je bio strahovit. Prodrli smo u njihove rovove i saobraćajnice, zauzeli smo i nekoliko kuća. Obostrani gubici su bili veliki, ali su neprijateljevi, u to smo se uverili, bili znatno veći. Pa ipak, ostaci bugarske posade su se održali u nekoliko zgrada na samom vrhu brda. I, kad su i ta poslednja uporišta bila pred padom, stigla je iz Užica, preko Čajetine, nemačka motorizovana kolona i spasila preživle Bugare, svoje verne saveznike, od uništenja.

Dugo sam razmišljao o tom događaju. Zar je moguće, pitao sam se, da su Bugari, krajem avgusta 1944, samo trinaestak dana, pre kapitulacije njihove fašističke vojske i države i uspostavljanja otačestvenofrontovske vlasti, odnosno pre oslobođenja njihove zemlje od strane Crvene armije, vodili tako uporno borbu protiv jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, i to na zapadnim granicama Srbije, na Zlatiboru? Zar je moguće, razmišljao sam, da su i tada, kada je svakom vojniku moralo biti jasno da je Nemačka izgubila rat, Bugari odbijali da prekinu borbu sa jugoslovenskim partizanima, i da odbace ponudu o obustavi otpora i predaji? Zar je moralo da dođe do tako krvave borbe na Zlatiboru, u kojoj je 1. proleterska divizija pretrpela znatne gubitke i, što je bilo od posebnog značaja, gubila dragoceno vreme u svom prodoru u Srbiju i hitanju ka Beogradu? Uvek će mi se, sa gorčinom, nametati ta pitanja, uz bolna sećanja na drage drugove koji su pali na Zlatiboru, u prvoj i jedinoj borbi koju je 1. proleterska vodila sa Bugarima.

Mišo LEKOVIĆ

Medalja za hrabrost

Na Partizanskim Vodama, na Zlatiboru, iz pokreta smo nušli u borbu. Upali smo u pravi pakao. Već se bila uhvatila noć. Naizmenično, čas je mračno, kao u rogu, čas vidno, kao usred dana: rakete su sablasno osvetljavale ceo kraj, a svetleći meci parali na sve strane. Izdužene senke okolnih objekata i drveća su za tren nestajale, pa se opet pojavljivale. I u svemu tome zapomažu ranjeni Bugari, prevrću se njihove topovske kare u povlačenju i tužno ržu konji.

U takvoj mračnoj noći koračajući s puškom »na gotovs« umoran i gladan, spotaknem se o uginulog konja i padnem na zemlju. U tom trenutku raketa osvetli jedan rov i pored njega dobro nabijen bugarski ranac. Pomislih: parče hleba dobro bi mi došlo i, sada već u mraku, krenem prema rancu. Upadoh u rov. Začu se komešanje i povik: »Bratko, ne pucaj, bratko!« Raketa ponovo osvetli rov i vidim kako se sa dna rova podižu i, sa rukama iznad glave, pomaljaju šestorica Bugara. Srce mi naglo zalupa. Šta ću sad? Uperim pušku u njih i okrenem ih nazad. Oni koračaju sa podignutim rukama, a ja iza njih sa puškom »na gotovs«. Sprovodim ih u štab bataljona.

Nismo prešli ni stotinak metara, kad sa strane, iz šume, naleti na nas u trku dvadesetak Bugara u razvijenom streljačkom stroju. Odmah za njima nastupa jedno odeljenje partizana. Naidoše i prodoše, kao vetar, i jedni i drugi. Svi »moji« Bugari ostanu na okupu i mi produžismo našim putem.

Malo zatim, u mraku, instinktivno osetih da me neko prati u stopu. Srce mi ubrzano kuca. Sa strahom se okrenem. U trenutku vidim ogromnog švapskog konja, natovarenog sa po tri teške granate sa svake strane. Pretrnuh. Šta ako ga pogodi neka mina ili topovsko zrno? Svi ćemo odleteti u vazduh. Kao po komandi, svi se brzo podigosmo i požurismo da što pre odmaknemo od tog zla. Sve je bilo uzalud. Eto konja opet za mnom. Opet fijuk granate. Mi zalegnemo, a konj stoji kao ukopan. Granata je eksplodirala daleko od nas. Činilo mi se da konj »oseća« bolje od nas. Nadalje nam je služio kao nepogrešivi kompas. Kad god stane konj, mi zalegnemo, i svaki put je, baš tada - bilo vruće.

Tako stignemo do štaba. Uvedem Bugare i hoću da raportiram zameniku komandanta. Kuriri skočiše na noge sa mašinkama uperenim na nas, a zamenik komandanta povika na mene: »Pa ti si sasvim poludeo! Mogli su sve da nas pobiju! Napolje!« Okrenem se na peti, žurno izlazeći, primetim i pored slabog osvetljenja karbitne lampe da je Bugarima na opasačima visilo nekoliko ručnih bombi!

Stigoh drugove iz svoje čete kod nekih kuća. Borba se vodila za svaku kuću. Bile su to zapravo zlatiborske vile. Naši mitraljesci, ne prekidajući vatru, prebacivali su se od jednog do drugog prozora, od jedne do druge vile. U zoru se sve više odjednom utišalo. Na bojištu krš i lom.

Neki su se Bugari predali. Naš vod nije imao gubitaka, sem trojice lakše ranjenih. To je i bio razlog da svi budemo zadovoljni, a naročito naš iscrpljeni i brižni vodnik Tika Stefanović.

Tada sam dobio svoje prvo odlikovanje - Medalju za hrabrost.

Spiro IVANISEVIC

Predstavili smo se na proleterski način

Usvanuće 23. avgusta, spuštamo se na reku Uvac. Gazimo Ureku, koja je relativno plitka, gazimo je obuveni, jer nemamo vremena da skidamo odeću i obuću.

Oko 6 časova naše su se jedinice razvile za napad na liniji Borova glava - Tornik. Četnici su se utvrdili. Ima ih mnogo, delovi Zlatiborskog korpusa. Topografski sklop zemljišta njihovih položaja pruža im povoljnu mogućnost za odbranu.

Naša 2. četa prišla je pod sam vrh Tornika. Komandir čete Mile Maksimović, iskusni ratnik, vrlo hrabar, ali i promišljen, traži najpovoljnije rešenje, čuva ljude, ne dozvoljava uzaludno gubljenje glava. Naređuje predah radi pripreme juriša. Prvo bombaši pripremiše naš juriš, bacajući bombe na četničke zaklone. Na čelu juriša je komandir čete. Četnici u paničnom strahu i neredu napuštaju položaje i beže niz Tornik, ostavljaju mrtve i ranjene, bacaju opremu i oružje samo da bi mogli lakše bežati. Udosmo u Srbiju i prvi dan izvojevismo veliku pobedu nad četničkim izdajnicima. Srbiji rekosmo dobro jutro i predstavismo se po našem proleterskom običaju.

Na Torniku se sređujemo. Postavili smo obezbeđenje, gubitaka nismo imali. Mali predah, čekamo novo naređenje. Devet je časova pre podne, sunce je jako upeklo. Vruće je. Na Torniku nema vode, žedni smo, a poći po vodu u bilo kojem pravcu - daleko je. Nismo jeli od sinoć, gladni smo, no to se lakše trpi od žeđi.

Oko 10 časova naša je četa dobila zadatak da sa jednom ojačanom patrolom ispita rejon Kraljevih Voda (sada Partizanske Vode) i Palisada. Komandir Mile Maksimović naređuje da to učini jedna desetina. Odlučujemo se da sa tom desetinom ide i jedan član komande čete. U svojstvu pomoćnika političkog komesara, sa desetinom krećem i ja. Komandir izviđačke patrole je Mlađan Graonić, rođen kod Bosanskog Novog 1925. godine. Po zanimanju je zemljoradnik, omanjeg je rasta, ali je nabijen, krečat, kako se to u narodu kaže, hrabar, snalažljiv, pravi je Kozarčanin. U našu četvu je došao u avgustu 1943. godine iz Kozaračkog odreda. U njegovoj desetini je puškomitraljezac Antonio, Italijan, iz okoline Rima. Napustio je italijansku vojsku pre kapitulacije Ita-

lije i prišao partizanima. Nije hteo da ide u naš partizanski bataljon »Garibaldi«, jer više voli da bude među proleterima. Već se potpuno adaptirao, relativno dobro govori naš jezik, stekao je puno poverenje u svoje drugove i oni u njega. Istakao se u borbama za vreme tzv. sedme neprijateljske ofanzive, naročito kod Mliništa, na Vranići i posebno kod Trnova iznad Sarajeva, kada je sam svojim puškomitraljezom obezbedio izvlačenje naših snaga iz Trnova u koji su Nemci iznenada upali.

Pomoćnik puškomitraljesca je Verša Josip, rođen 1926. godine, u selu Prošek, kod Trsta. Slovenac je. Kao napredni omladinac, 1942. godine hapšen je i poslat u logor, u južnoj Italiji. Imao je 16 godina. Posle kapitulacije Italije, sa ostalim našim dobrovoljcima (prekomorcima) došao je u partizane i, u sklopu jedne slovenačke čete, raspoređen je u 13. proletersku brigadu. Jula 1944. godine, kada smo se nalazili u rejonu oko Foče, teško se razboleo od dizenterije. Bio je smrtno bolestan, ostao je u šumi, pokriven lišćem u nesvesnom stanju. Na njega su naišle dve devojke, čobanice, i odvele ga svojoj kući. Preko dana su ga negovale. Došao je svesti. Pred večer, devojke su mu rekle da ide jer, kad padne mrak, doći će njihovi ljudi iz šume i »sigurno će te ubiti«. On se uplašio i povukao dublje u šumu. Jedna patrola naše čete našla ga je i dovela u četvrt. U četvrti nismo imali ni jednog Slovenca pa smo voleli da ga zadržimo. On je pristao da ostane s nama.

U borbi se odmah pokazao kao hrabar i odlučan. Inače, bio je veseljak, teško je savladivao naš jezik, stalno je mešao srpsko-hrvatski sa svojim maternjim. Ubrzo je stekao simpatije i puno poverenje boraca. Svi smo ga voleli.

Među borcima u Graonićevoj desetini bio je i Nazif Krasnići, Šiptar, rođen u okolini Gostivara. Kod nas je došao novembra 1943. godine, u Jajcu. Do tada je bio u logoru, u Italiji. Bio je malo povučen, ćutljiv, ali hrabar i dobar strelac.

U desetini su bili i Meho, iz Bjelobučja kod Travnika, Dobri- lo Borović iz Visa, kod Pljevalja, i drugi. Graonićeva desetina bila je, u stvari, Jugoslavija u malom.

«
PRVI SUKOB SA BUGARSKIM FAŠISTIMA

Posle dva časa hoda, stigli smo u Kraljeve Vode. Nismo još otkrili neprijatelja. Iz Kraljevih Voda osmotrismo dobro Palisad. Udaljeni smo oko 1500 metara vazdušne linije. Vidimo veliki stroj bugarske vojske, ima ih više od 1000. Pred strojem, na konju, neki oficir. Nisu nas otkrili. Koristeći šumu, približismo se na

oko 500 metara. Rasporedismo se za jednovremeno otvaranje vatre na bugarski stroj. Antonio sa puškomitraljezom, ostali iz pušaka, iznenada i jednovremeno, gađaju u stroj bugarske vojske. Graonić gađa oficira na konju. Od prvog metka on pada. Iznenada vatra po stroju zbuni Bugare, raspršiše se na sve strane. Hitno se povlačimo i posedamo kuće (vile) u šumi na Kraljevim Vodama. Uočismo i nekoliko linija rovova na Palisadu. Bugari uskaču u rovove i svi otvaraju vatru u pravcu šume u kojoj smo mi ranije bili. Gađaju u prazno, još nisu otkrili gde smo. Poslasmu patrolu da javi komandiru šta smo otkrili, mi ostasmo na položaju.

U popodnevnim časovima na Kraljeve Vode stiže naš komandir, sa četom. Poseli smo položaje. Dolazak čete Bugari su otkrili. Zasuše nas topovskom, minobacačkom i mitraljeskom vatrom. Četa je u dobrim zaklonima, naročito deo koji se nalazi u kamenim vilama (kućama). Sada u njima nema nikoga. Kad je pao mrak, na položaj je stigao ceo naš 4. kraljevački bataljon. Na smenu, po vodovima, celu noć vršimo prepad na Bugare. Komandir čete nam saopšti naređenje za dalja dejstva. Očekuje se da ujutro Bugari izvrše napad. Zadatak naše čete je da se, u sastavu bataljona, elastično brani, da se povlači ispred Bugara na jugozapad, sve do podnožja Tornika, ali tako da se Bugari izvuku što dublje na plato Zlatibora, kako bi 3. krajiška i 13. hrvatska proleterska brigada udarile u bokove Bugarima i zauzeli Palisad.

U svitanje su se obistinile ove pretpostavke. Bugari nas napadaju, mi se planski povlačimo. Na našim leđima Bugari izbijaju na Rzav i, u zahvat ceste, kod Jokine ćuprije 1, 3. i 13. proleterska krenule su u napad. Bugari počeoše naglo da se povlače. Mi jurimo za njima. Usput smo zarobili više Bugara. Naša četa zarobila je pet. Jedan od njih se predstavlja kao bugarski komunista i izjavljuje da hoće sa nama u partizane. Pitamo ga zašto nije ranije došao u partizane, kada se po Srbiji već tri godine tuče sa partizanima. Zanemio je, nema odgovora.

Naš bataljon, zajedno sa drugim bataljonima naše brigade, na leđima Bugara upada u prve njihove rovove. Nasta žestoka borba, prsa u prsa. Bugari se grčevito brane svim sredstvima. U tom smo naletu ubili oko 30 vojnika i oko 15 zarobili. Protivnapadom nas Bugari izbacuju iz njihovih prvih rovova. Imamo dosta mrtvih i ranjenih. Pred ponoć idemo u odlučan napad. Ponovo zauzimamo prvi rov. Pri tom smo zarobili 10 vojnika. Dalje se nije moglo. Bugari se brane dobro, organizovano. Kasnije smo od zarobljenika saznali da je njihov komandant tri puta zaklinjao sve vojnike u rovovima. Nisu hteli da se predaju, iako je kapitulacija Bugarske bila na pragu. Oni su to znali.

*NA ČIGOTI SU NAS NEMCI ZADRŽALI KOTRLJAJUĆI
RUČNE BOMBE*

Posle iscrpljujućih borbi, naš bataljon je izvučen u rezervu ispod Smiljanskog zakosa. Iznenada dobismo naređenje za pokret na Čigotu (drugi po veličini vrh Zlatibora). Rekoše da preko Čigote dolazi jedna kolona Nemaca iz pravca Kokinog Broda. Rano izjutra krećemo uz Čigotu. Uspon je velik, teško se penjemo. Gusta je magla, vidljivost oko 10 metara. Naša četa ide na čelu bataljona. Ispred čete na bliskom odstojanju, ide jedna patrola. Ispod samog vrha naša se patrola srela s nemačkom. Obostrano iznenađenje. Niko ne puca. Patrole se nekoliko trenutaka gledaju. Nemci prvi počеше bežati uz Čigotu, izgubiše se u magli. Naša patrola tek tada otvori vatru. Naš komandir naređuje razvijanje čete za napad. Ispred nas se čuju klepetanje zatvarača i neko komešanje, ali nikoga od magle ne vidimo. Na 100 metara ispred nas naidosmo na nemačke položaje. Zasuše nas vatrom. Razvijeni u strelce, krećemo u napad. Kretanje određujemo samo po vatri. Od magle se ništa ne vidi. Narediše da obuhvatimo vrh. Na 30 koraka naziremo da su Nemci u povoljnijem položaju, jer nas nadvisuju i gađaju u glavu. Puzimo prema njima na domet bombi. Oni pokušavaju da nas zadrže, gađaju ručnim bombama. Ne bacaju ih, već kotrljaju, boje se da bi nas bacanjem prebacili. Ne gađaju nas ni pešadijskim naoružanjem. To nam je čudno. Pokušasmo jurišati. Odbiše nas bombama. Ležim u blizini jednog puškomitraljesca. On gađa nemački bunker, napravljen od zemlje na samom vrhu Čigote. Prema puškomitraljescu se kotrlja bomba. Ide pravo na njega. Pokuša da je odbaci i - u tom momentu ona eksplodira, raznese njega i njegov puškomitraljez. Najedared iza nas dolazi nemački streljački stroj, pojačanje onima koje napadamo. Osetismo ih kada su bili iza nas na 50 metara. Nisu nas videli. Uz pomoć magle brzo se izvukosmo. Povukosmo se prema Borovoj Glavi. Naši su zauzeli Palisad.

Oko podne magla se digla. Na Čigoti vidimo oko 100 Nemaca. Naša četa dobija zadatak da izvrši demonstrativan napad na Čigotu. Krećemo, već je oko tri časa posle podne. Za kretanje koristimo jaruge ispod Čigote. Na putu naidosmo na dosta nemačkih konja koji su se jutros razbežali, za vreme našeg napada. Zarobismo dva Nemca koji su pošli da prikupe konje. Približismo se Čigoti. Iznenada, nikoga ne vidimo. Nemci su se povukli. Ostavili su nekoliko mina, kojima su hteli da nas iznenade. Eksplodirale su neposredno ispred nas. Na Čigoti naidosmo našeg puškomitraljesca. Nemci su ga svukli i ostavili golog. Sa njega su skinuli englesku uniformu. Nemačka bomba mu je raznela grudni koš. Sahranismo ga na vrhu Čigote.

Tripo VUČINIĆ

Три писма Смиљи Аатиновић

Арвар, априла 1944.

Путовао сам добро до штаба у Дрвару. Ево ме међу друговима и лијепо ми је. Учимо.

Овдје је све као у правој држави. Није шала: слободна територија - сив је соко прелећети не може - за три дана...

Добио сам једну стару књигу. Има много лијепог у њој. Ево да ти из ње нешто препишем:

»... Л>убави моја, због твојих очију повјероваћу да постоји рај, јер кад у њих зароним све се у блаженство претвори, а ја нестајем лагано и свеприсутан постајем... «

Лијепо, зар не? И чудно. Јер то ми личи на љубичицу која, неповријећена, са својом бусицом трепташе над разјапљеним гротлом што га ископаше гранате код Рибника.

Због ње - умало не погубих.

Пиши ако стигнеш. Поздрави све у чети, а Кмета и Авра посебно.

Здраво!

Саво

Вуковско, јуна 1944.

Наиће курир из чете. Иде к вама. Сјетих се да ти се јавим.

Здрав сам, а »корубамо« са Швабама стално, па не учимо више. Нема се времена.

У Дрвару изгинуше многи. Има доста и рањених. Чујем и код вас.

Страх ме за тебе. Чувај се и сјети се оних ријечи из старе књиге. Не заборави ме.

Чету ми пуно поздрави.

Здраво!

Саво

Положај, септембра 1944.

Ево ме на терену у Црној **Гори**. **Није** ми лако. Стално мислим на чету. Бринем за тебе.

Овдје је све попаљено.

Немој кад се заврши рат да крећеш овамо сама. Јави гдје си и чекај. Долазим за тебе.

Ону књигу однесе ми Дрина код Чајнича. Ако. Остаде све из ње у мени. Чим те видим, препричаћу ти је.

Ако је од старе чете још неко жив - поздрави ми га. А и те нове поздрави. Наши су - рођени.

Поздрав ти шаљем и бојим се за тебе.

Здраво!

» » » »
Саво

П.С.

Све је дежадо у пухољу, **спаљено** временом, али неначето у мени. Слова те »старе **књиге**« **била** су моја слова, и записи су били моји, исто тако...

У све, онда и сада, умијеша се Кмет.

Онда: јави да се л>убав у очима твојим претворила у кристалне капи за покољења, за вјечност.

Сада: распрета у мени полако, али не без бола, огњишта сјећања. Не одољех томе.

И ево ме, са унуком Дарком, како ово пишемо. Он њежно сроче слова са неповријеђеног пухоља листова давно спречних у задњим мјесецима рата. А ја их нижем у ћердане реченида, као капи смоле што вријеме их у ћилибар претвара. Не чудим се откуда ћилибару ова, као пурпур, црвена боја.

Записујем ово због Даркових другова. Нека науче, кад одрасту, да ријечи: Домовина. Слобода. Човјек, па и неке друге, замијене за само једну: Љубав. Ријеч мржња не треба мијењати јер се она нема у шта преточити. Нека остане у невићбову, у недоћину, и у паклу нека сагори.

Нас су љубављу обилато задојиле мајке. Зато нам је свијест преточена у заједничку идеју, биле светиња. Као и другарство.

И љубав наша свеукупна је била. Ватра и штит. Велика срца и широке човекољубиве душе. Због ње се никада нијесмо кајали. Ни постидјели.

И да се зна: пролетери нијесу били надљуди. Само велика, обична и млада срца, препуна љубави са животом. Због тога смо били за главу виши и јачи од непријатеља. Ти то добро знаш.

Ето, писах ти о свему најважијем. На крају да ти нешто и о себи речем. Сликам и живим, окружен љубављу најближих.

Само ми се понекада намрачи чело. Тада ми палета поцрвени као твоја крв. Знај, тада је љубав у опасности.

А чета и бригада постоје. Само су нова лица и нова младост у њима. У име живота, у аманет им љубав.

А теби хвала. Вјечно ти хвала за смрт у име живота. И за љубав. За све.

Здраво, и збогом!

Саво

Саво ЛАБАН

Разбијени четници на Јеловој гори

Почетком септембра 1944, у јутро, са положаја на Великом и Малом кику, недалеко од Бајине Баште, кренули смо у правцу Јелове горе. Кретали смо се вијугавом цестом, питомом долином. Покрет је дуго трајао. Пред смирај дана испели смо се благим падинама на Јелову гору. Положај наше чете био је дуг око двјеста метара. На нашем лијевом крилу, у заклону дебеле букове шуме, налазили су се један наш вод и штаб батаљона. Десно, подалеко од нас били су борци 3. крајишке и 13. пролетерске бригаде »Раде Кончар«. Наш први вод поставио се ивицом косе, која се од нас наниже, према четничким положајима, доста благо спуштала. Иза наших леђа стрма, врло окомита, скоро засјечена страна брда, гола и жута, ничим заштићена, па смо морали пазити да се неко низ њу неопрезом не суноврати.

У почетку све је мирно, нема кретања, нема паљбе. Као да испред нас нема никога, а ипак смо ту застали, посјели положаје.

Ноћ се поодавно спустила, мркла као црна копрена, а свуда око нас, нарочито испред и са десне стране, забрујаше многи гласови, који се повремено претварају у урнебесно поткивање, вриску, псовке и гласне команде четничких команданата. Чују се пријетње. Командант батаљона Душко Поповић показује нам да се доље, испод нас, налази бијела трака цесте, на њој и изнад ње су размјештени четници. То је простор око варошице Сечија Река, а ту је и Рogaшица. Пламте ватре, а око њих освијетљени ликови четника, гомиле која се опила, пићем> окуражила, па подврискује и пријети.

Онамо, гдје су оне двије наше бригаде, чује се борба, доста жестока. Допиру обавјештења да су их мало четници потиснули. Цијела наша бригада, уз знатну артиљеријску подршку је спремна за напад на четнике.

На нашем сектору, до у једно доба ноћи, апсолутни мир, не рачунајући четничко оргијање и пијано подврискивање. Командант батаљона издао је наређење да се са наших положаја не отвара ватра. Често се крећемо у очекивању праскозорја, доста узаном путањом која се протеже од нашег десног

до лијевог крила чете, вртимо се и око штаба батаљона. Засједнемо на обаљена букова стабла, осматрамо даље испод нас, опрезност је препуштена истакнутим пушкомитраљеским одјељењима и осматрачима. Међутим, нико од нас не спава нити осјећа потребу за сном. Нестрпљиво чекамо прве знаке зоре, јер командант је саопштио да ће тада на нашем сектору почети општи напад на четнике. Већ видимо наше минобацаче како су припремљени за паљбу. Тешки митраљеви су на полагају, све чете чекају двије црвене ракете, које ће испалити командант батаљона као знак за почетак напада.

У том очекивању да кренемо у напад добили смо ближе информације о четничким снагама испред 1. пролетерске бригаде: то је четврта група јуришних корпуса, са командантом мајором Рачићем, јачине, кажу 12.000, сакупљених, мобилисаних са територије западне Србије и Шумадије. Довели су их на Јелову гору, Варду, Кара да нас зауставе, разбију и избаци из Србије!...

Цик зоре, тек свиће. На нашем десном крилу већ у току ноћи почели су напади 3. и 6. батаљон од Дуба. Сада крећу у борбу 2, 4, »Гарибалди« и Инжињеријски батаљон. Наш напад снажно подржавају корпусна, дивизијска и бригадна артиљерија. Борба је трајала пуна три сата. Артиљерија је имала добар преглед бојишта и непрекидно засипала гранатама четничке положаје. Четници су се очајнички борили и масовно гинули. То је би њихов последњи озбиљни покушај да спрече пролаз пролетерских јединица у Србију. Четници су разбијени и ми их сустопице гонимо. Гонећи четнике, измијешасмо се са борцима других батаљона. На сваком кораку заробљеници. Ватру смо скоро обуставили, нема више потребе да трошимо муницију. Код заробљеника налазимо позиве за мобилизацију, старе свега двије-три недјеље раније. Неки су из Баточине код Крагујевца. Око подне наилазимо на заробљене четнике, свјеже обријане, подебљег коријена длака у бради. То су они идејни, оперативни, наш прави непријатељ. Неко од другова одмах рече: »Тај је брадоња, и онај до њега... « Знали смо да су у питању окорели злочинци... Такве предајемо даље, а ове са позивима на мобилизацију, разоружане, пуштамо да иду својим кућама, уз упозорење да се опет не сретнемо. Понеки одмах остају у нашем строју...

У једном тренутку, када смо застали иза камених мећа сељачких ливада и пашњака, примијетимо на око двјеста метара неколико прилика које леже на земљи, мало се мичу. Главе су нечим прекрили, па им се не виде. Хтједе један друг рафал да »пусти«, али неко рече: »Немој, мора да су то они

који чекају да наиђемо, па да нам приђу». Имао је право. Крећемо се, прилазимо им све ближе, и тек на двадесетак метара лијепо видимо: пет-шест људских прилика прилегло, немају оружја, али главу прекрили ко је шта код себе имао: један виолином, други тамбурицом, трећи голим басом, чиме ли, али већ је јасно: мала музичка капела...

Како стигосмо до њих, скочише на ноге, гудала на струне, па се заори музика, уз њу пјесма партизанска!... Мислим да су се већ спремали на то, научили наше пјесме, па нам одмах загудише и запјеваше...

Сат-два касније, пошто смо на брдима испред нас још једном разјурили четнике, бригада се кретала у шест паралелних колона, једна од друге удаљена не више од двије-три стотине метара. Сакупила се, најзад, код једног села, и у шљивику заиграла коло весеља и побједи. А игру и пјесму пратила је баш ова, како Мироје рече, »циганска капела«...

Када сам једном читао списак бораца нашег батаљона, који су ступили у бригаду септембра 1944. године, наиђох на име и презиме познатог, касније трагично преминулог, шефа оркестра народне музике Радио-телевизије Београд, Миодрага Јашаревића. Датум његовог ступања у НОВЈ потпуно се слагао са даном када је група музиканата ушла у састав наше бригаде - она коју, замало, не покосисмо рафалима...

Васко РАДУНОВИЋ

Od Jelove gore do JJba

Posle teških borbi sa Nemcima i četnicima na Drini, stigli smo u rejon Duba. Jedan dan odmora. Sređujemo se, dobili smo municiju i jedan minobacač 60 mm, sa 50 mina. Čujemo da su na aerodrom kod Šljivovice saveznici spustili topove, municiju i hranu, i da su avionima odveli ranjenike u Italiju. Večeras će i »naši« američki avijatičari avionima za Italiju. Jutros se pozdravismo sa njima, bili su presretni, ljubili su svakog partizana, a najviše Voja Terzića i Josipa Veršu, koji su ih oslobodili od četničke pratnje.

Prenose se glasovi da prema nama ide velika grupa četnika, da ih ima oko 12.000 i da je predvodi lično Draža Mihailović. Već u popodnevnim časovima napali su položaje naših jedinica, ali bez uspeha. Ujutro mi idemo u napad na četnike na Jelovoj gori. Noću artiljerci posedaju vatrene položaje, pre napada izvršice artiljerijsku pripremu. Rekoše da ima dosta municije. Neće to biti kao do sada, artiljerci ispale nekoliko granata i - više nema.

U Dubu nam se javi nekoliko dobrovoljaca, među njima je i četrdesetogodišnjak Ljubo Pejić i omladinac Borivoje Popović. Ljubo Pejić je zemljoradnik, siromašan seljak, koga su četnici zatvarali i tukli samo zbog simpatija prema partizanima. Presretnan je što je sa nama. Kod kuće je ostavio ženu i maloletnu decu - dve kćerke i sina. Bio je vrlo hrabar, ranjen je u borbama kod Đurinaca, pod Kosmajem, dva dana pre napada na Beograd. Borivoje Popović je mladić od 20 godina, trgovački je radnik. Razvijen, osrednjeg rasta, vrlo je lep. Svojom bistrinom obećava da će biti dobar borac. Sa njim je došao i jedan njegov rođak. Njima dvojici dadasmo da nose municiju za mali minobacač. Sutradan u napadu na četnike na Jelovoj gori, trebalo se sa minobacačem približiti njihovim položajima na 100 metara, da bismo odatle gađali. Borivojev rođak pobeže iz prve borbe, a Borivoje se već u toj borbi pokaza hrabrim i odvažnim. U borbama za Beograd već je bio preakljeni borac, a na sremskom frontu pravi junak.

U toku dana razbismo četnike na Jelovoj gori, gonimo ih u pravcu Ravne gore. U jednom potoku stižemo grupu četnika, iznenadismo ih, otvorismo vatru. Odmah se sedmorica predadoše, a ostali pobegoše. U jednoj njivi pod kukuruzom našosmo Rada

Petrovića, iz Rogače pod Kosmajem. U seljačkom je odelu, bos, ima pušku. Reče nam da su ga četnici nasilno mobilisali i doveli u borbu na Jelovoj gori. Nije se, veli, borio, hteo je da se preda partizanima, prvom prilikom. Malo smo nepoverljivi prema njemu. Pogledasmo mu pušku, zaista iz nje nije pucao. Dovedosmo mi njega i primismo u partizane. Zbog njegovog odela i izgleda, borci ga odmah nazvaše »Gedžom«. Tako mu i osta ime. U borbama oko Valjeva i Uba naš »Gedža« se predstavi kao dobar borac. Znao je da priča viceve, da zabavlja... borci ga zavoleše.

Kada stigismo pod Kosmaj, u selo Neminikuće, dolazi mi »Gedža« i moli da ga pustimo da ode do svoje kuće, da se javi majci. Vratit će se, reče u toku noći. Obukosmo mi našeg »Gedžu«, dadosmo mu mašinku i dve bombe da vise na opasaču i odobrismo da ode kod majke i da se pokaže u selu. »Idi i dođi sutra«, rekosmo. On radostan, ode. Vratio se ujutro. Napadamo na Đurince. »Gedža« je među bombašima, Nemci ga u tom napadu raniše u stomak. Izvukli smo ga i uputili u bolnicu. Jedva je ostao živ, ali je stigao i na sremski front. Opravdao je ono što je obišao na Jelovoj gori.

Posle Jelove gore, gonimo četnike preko Ravne gore. Već smo umorni od stalnog pokreta, četnici nigde da se zaustave, želimo da stanu, da se i mi odmorimo. Očekivali smo njihov snažan otpor na Ravnoj gori. Slušali smo da je to njihova »tvrđava«. Ni tu nisu stali. Izbili smo na cestu Valjevo - Kosjerić, u selo Brajiće. Krećemo preko Mionice za Slovac i, 13. septembra, razbijamo posadu na pruzi Lajkovac - Valjevo. Naša četa napada železničku stanicu Slovac. Prebacujemo se preko reke Kolubare, ulazimo u selo. Četa ide direktno na železničku stanicu. Neprijatelja nema. Sa jednim vodom upadam u zgradu željezničke stanice. Šefa stanice i otpravnika vozova zatičemo na uobičajenom poslu. Otpravnik je na prijemu, na telefonu, šef stanice nešto piše. Ulazimo, oni nas ne primećuju. Čujemo da otpravnik vozova prima najavu dolaska voza iz Lajkovca. Nazvah im dobro jutro, oba se jednovremeno okrenuše i zbunjeno pogledaše u nas. »Budite mirni«, rekosmo im da produže rad. »Šta su najavili iz Lajkovca«, pitamo ih. »Dolazak blindiranog nemačkog voza«, odgovori otpravnik vozova. Izenadismo se. Takvom se »gostu« ovde nismo nadali. Lajkovac je blizu, dolazak blindiranog voza se očekuje za pet minuta. Javismo komandiru čete tu vest i našu odluku da u zgradi željezničke stanice sačekamo i napadnemo voz. Rasporedismo se po prozorima, pripremismo ručne bombe, niko se nije prepao. Još se nismo dobro pripremili, a voz polako ulazi u stanicu. Izgleda da hoće da stane. Sredina voza je pred samom zgradom. Nemci ne znaju za nas. Voz se zaustavlja, na svakom vagonu stoji

po jedan osmatrač. Bez sumnje, voz je prispeo sa nemačkom posadom. Otpravniku vozova i šefu stanice nismo dali da izađu pred voz. Čekamo, vatru još nismo otvorili, čekamo da bar neko izađe iz voza. Iz srednjeg vagona izlazi jedan oficir sa dva vojnika. Nešto viču prema staničnoj zgradi i žurno idu prema nama. Odlučismo da pustimo Nemce da uđu u stanicu, i da ih tada pohvatamo. Nemač ljutito otvara vrata i ulazi vičući, za njim je jedan vojnik, a drugi je ostao pred vratima. Uperismo oružje u njih, zbuniše se i podigoše ruke. Nemač koji je ostao pred vratima pogleda, vide šta se dogodilo, počeo da beži prema vozu. Josip Verša ispali rafal u njega. Nemač pade, nas dvojica sređujemo Nemce u stanici. Ostali otvoriše vatru na blindirani voz. Vatru po vozu otvori i četa iznad sela, naši baciše i nekoliko bombi koje padoše pored vagona. Nemci otvoriše vatru iz voza, zbunjeni su, ne znaju odakle ih sve tučemo. Voz krenu u pravcu Valjeva. Sa nama osta zarobljeni nemački oficir. Reče da je pomoćnik komandanta voza. Tražim od šefa stanice da mi da vezu sa železničkom stanicom Lajkovac. Dobih vezu, sa druge strane otpravnik iz Lajkovca pita kakva je to borba. Rekoh mu da su u Slovcu partizani i da on ima čast da govori sa jednim partizanom. Zbuni se, počeo da zamuckuje. Opet pita ko smo, smireno mu rekoh i zamolih da mi da vezu sa železničkom stanicom Beograd. Dobih vezu sa šefom stanice na Čukarici. Pozdravih ga i rekoh da ćemo brzo stići i do njega. Razrušismo telefonsku instalaciju u stanici i krenusmo u četu. Komandir čete reče da je izvestio i komandu bataljona 0 našem uspehu.

POZNANSTVO S ČESTITOM PORODICOM OBRADOVIĆ

Dobio sam zadatak da u selu Vrelo održim konferenciju i formiram narodnooslobodilački odbor. Preko jednog seljaka iz zaseoka Markovići najavih dolazak. Za obezbeđenje vodim jednu desetinu. U Vrelu zatičem oko 60 domaćina. Skupili su se u jednu manju prostoriju, u opštinskoj zgradi. Pozdravi me jedan postariji seljak, reče da je ratnik sa Soluna. Održah kratak referat o ciljevima naše borbe, unutrašnjoj situaciji, o zbivanjima na svetskom ratištu i o našim uspesima u borbama i razvoju naše NOVJ. Gledaju me, ja, golobrad mladić, još se ni brijati nisam počeo, a oni starci, sa velikim brkovima. Razgovaramo, pitaju o svemu, otkriviše se, nastala vrlo topla atmosfera. Počeše da pričaju otvorenije i sigurnije. Među njima se naročito ističe jedan sredovečan seljak, zapamtih, zove se Obradović. Bivši predsednik opštine mi predaje ključeve od opštine i nekih magacina. Ne primih ih, rekoh neka to preda novom predsedniku odbora. Izabrasmo odbor od

7 članova. Za predsednika izabraše onog meni simpatičnog Obradovića. Pripremiše nam i dobar ručak.

Vraćam se u četvu zadovoljan obavljenim poslom. Prati me novi predsednik NOO, drug Obradović. Uzput mi reče da ima dva sina i kćer. Stariji sin mu je bio u partizanima 1941, u Posavskom odredu. Pre nekoliko dana četnici su ga prisilno mobilisali i odveli u Ub. Mlađi sin Diša je kod kuće. Želi da ide u partizane, i on me moli da ga povedem. »Sigurno će i moj Milivoje (stariji sin) pobeći, čim uhvati priliku«, reče mi. Svratih u kuću da povedem Dišu. On je vrlo razvijen, lep momak, bistar i okretan. Krenusmo. Dišu ispraćaju otac i majka. Otac mu reče: »Ne osramoti se, sine«, a majka ga zagrlila i plačno ga blagoslovi: »Sretan ti put moj sine, budi hrabar i pošten, i živ mi se i zdrav vrati«.

Na putu nas čeka 6 mladića. Rekoše da svi hoće dobrovoljno u partizane. Svi su snažni i razvijeni. Dok sam bio na konferenciji, oni su se već sprijateljili sa borcima, koji su bili sa nama. Novi predsednik potvrdi da su to najbolji mladići u selu. Bez razmišljanja povedoh ih u četvu. »Sada smo jači za 7 mladih partizana«, rekoh komandiru kad smo stigli. Pogleda ih, dopadoše mu se i odmah ih rasporedi po desetinama. Na Zlatiboru smo u četi imali 28 boraca, a sada, nakon 20 dana, imamo 108.

U zoru 2. oktobra, naš 4. kraljevački bataljon, zajedno sa ostalim delovima brigade, napada Ub. To nemačko-četničko uporište brani jedan bataljon Nemaca (oko 400-500 Nemaca) i oko 800 četnika. Imaju nekoliko topova i 4 tenka.

Naša četa napada Aleksića imanje. Tu se brani ojačani vod Nemaca. Naša četa ulazi u borbu sa oko 70 odsto novih boraca, kojima je to prva borba. Svi smo zabrinuti, posebno komandir čete. Želimo da zadatak izvršimo sa što manje gubitaka. Odgovornost rukovodilaca je velika. Dogovorili smo se da oni moraju prednjačiti i biti nosioci svih akcija u borbi, da brinu o ljudstvu, pa i po cenu da sami budu bombaši.

Približili smo se na 100 metara od nemačke odbrane: vršimo zadnje pripreme pred juriš. Komandiri vodova i desetari su na čelu, komandir čete ide sa vodom koji ima najteži zadatak.

Krenusmo, napokon, u svanuće. Puzimo, stigli smo na oko 50 koraka od Nemaca. Primetiše nas, otvoriše strahovitu vatru, bacaju bombe, osvetljavaju raketama. Komandir dade znak za juriš. Sve se diže, od naših povika odjekuje dolina. Energičnom napadu čete Nemci nisu mogli doleteti. Ipak smo postigli iznenađenje. Za par minuta zauzeli smo Aleksića imanje. Nemci ostaviše 4 mrtva i dva ranjena. Niko od naših nije poginuo niti ranjen. Oko celog Uba rasplamsala se borba, najjača je na Vučjaku. Već je svanulo. Pripremamo se za daljnji napad. Ispred nas su se Nemci jako utvrdili. U njihovom borbenom rasporedu vidimo i dva tenka. Mi

tenkove nemamo. Čime ćemo tući na većem odstojanju? Nemci nas prikovaše na dostignutoj liniji. Utvrđujemo se za odbranu. Oko podne Nemci kreću u napad na našu četvu. Prate ih četiri tenka. Za njima je nekoliko stotina četnika. Nismo se mogli dobro ukopati. Na čistini smo. Odlučismo da se organizovano povučemo. Povuskosmo se u rejon Markovića kuća. Nemci su ponovo zauzeli Aleksića imanje.

Prestala je borba i na drugim pravcima. Ni druge naše jedinice nisu uspele da osvoje određeni prostor.

Naredne noći ponovo idemo u napad. Naša 2. četa ide u napad u zahvatu puta koji iz pravca Šapca vodi ka Ubu. Oko 20 sati smo već u pokretu. U 21 čas počinje opšti napad. Najednom proplanku naiđosmo na dva četnika koji beže iz Uba. Rekoše da idu da nam se predaju. Ispitujemo ih, jedan se predstavi da je Milivoje Obradović iz sela Vrela. Setih se tog imena. Rekoh mu da sam bio sa njegovim ocem i da je sa nama 7 mladića iz Vrela, među kojima i njegov brat Diša. Pozvasmo Dišu Obradovića da prepozna »četnika«. Diša se izljubi sa bratom. Komandir insistira na podacima o odbrani Uba. Dadoše nam sve podatke. Rekoše da su iz Uba izašli jednim potokom i da tu nisu videli Nemaca ni četnika. Naš komandir čete odluči da četvu povede upravo tim pravcem. Naredi Milivoju da nas vodi tuda kuda je došao i da nas neprimetno uvede u središte Uba.

Komandir i ja krećemo na čelu rastresite četne kolone. Vodi nas Milivoje. Za 30 minuta cela četa je na pijaci, u centru Uba. Još nije počeo opšti napad. Organizovali smo se za kružnu odbranu.

U 21 čas otpoče opšti napad brigade na Ub. Najjača vatra čuje se na Vučjaku. Komandir čete odluči da i mi napadnemo na Vučjak. Na ivici Uba, prema Vučjaku, naiđosmo na Nemce i četnike. Napadosmo ih s leđa. Iznenadismo ih. Tu nam se nisu nadali. Nasta panika među njima. Beže na sve strane. Mi krećemo na juriš uz snažan uzvik: »Napred proleterii«. Od naše vike, ječi cela varošica. U prvom naletu naiđosmo na 9 mrtvih Nemaca. Vojo Terzić, sa svojim vodom, zarobio je 5 Nemaca i 9 četnika. Za nepun sat slomljena je i spoljna odbrana Uba.

Nemci i četnici su se povukli u pravcu Jabuke i Obrenovca. Ub je bio slobodan. Naša četa je pohvaljena. Imala je samo tri ranjena borca.

Milivoje Obradović je ostao u našoj 1. četi. Bio je izrazito hrabar. Poginuo je na sremskom frontu. Njegov brat Diša bio je takođe hrabar i posebno omiljen među drugovima. Na sremskom frontu je teško ranjen. Ostao je bez jednog oka.

Tripo VUČINIĆ

Ваљево је ослобођено

Приближавао се први мрак, 14. септембра 1944, када смо доспјели до друма Шабац - Ваљево, удаљени од Ваљева свега километар-два. Када се указала змијолика трака друма, застали смо у његовој непосредној близини. Командир чете Илија-Ицо Шћепановић и политички комесар Владо Савелић окупише чету на кратак договор и упознавање са задатком који нам је ноћас предстојао.

- Ено Ваљева, другови! Ноћас крећемо - рекоше, а затим нам дадоше ближа упутства за продирање у град.

Са првим мраком почела је ватра минобацачког и пјешадијског наоружања, уз артиљеријске салве на оној страни Ваљева, супротно од нашег положаја. Сијевају пламени језици, који су све учестанији и уочљивији што је мрак гушћи. То су, закључујемо, окршаји на прилазима граду са оне стране, одакле наступа 6. личка.

Када је пао мрак, чинило нам се да до града нема ни цијели километар. Свјетилке у граду дјелују одвећ близу. У ствари, град ту негдје и почиње.

И даље са оне стране Ваљева видимо мноштво ракета разних боја, пуцњава која је почела са првим мраком, не јењава.

- Очекују нас тешке борбе, уличне. Морамо бити спремни на то! - упозорава командир чете, и додаје: »Ипак, успјећемо!« Ми смо за то припремљени у сваком погледу. На оном кратком договору сваки од нас је упознат са својим дијелом задатка.

Како се мрак спустио, тако и ми сићосмо на друм, а затим - право у град. Рече један од другова: »Широке ли ове царе!« Нигдје живе душе, сем пригушених свијетала у кућама са обије стране друма. Залаје понеко псето. У нашој колони мир, ни гласа се не чује. И коњовоци су своје коње добро припремили за овај задатак: не чују се ни они, ни товар на њима, све је утегнуто, сложено како ваља. Борко и Владо Свитлица, наши коњовоци, очигледно нијесу хтјели заостати, њих ево са нама, скоро у строју, а не у радном воду батаљона, како то понекада бива. Тако је све од сектора Бабина Лука одакле смо и кренули, па до овог Раћевог Села. Са нама у нападу

учествују још Ловћенски, Крагујевачки и батаљон »Гарибалди«.

Улазимо неосјетно у град, по мраку, управо ондје гдје се налази болница коју неко означи као »цивилна болница«. Око ње висок зид, а у зиду велика, замандаљена гвоздена капија. Код капије и негдје иза тих зидина наоружани стражари. Они су брзо уклоњени. За то су се постарали замјеник командира чете Мирко Галоња, наш водник Брко, Илија Малинковић, Мироје Кадовић, Радојица Домазетовић и други.

Командир Ицо, уз нашу помоћ, развали гвоздену капију, па са неколико другова упаде унутра. Болница је пуна четничких, недићевских и љотићевских рањеника. На нашим главама титовке, а на њима црвене петокраке звијезде са српом и чекићем, знамењем пролетера.

- Добро вече, војско креветска! - тако их отприлике поздравиле наш командир Ицо својим продорним гласом. Крупан, са пиштољем на опасачу, а машинком у руци, у шкиљавој свјетлости собе изгледао је још крупнији. А уз њега све делије: Радојица Домазетовић, Илија Малинковић, Мироје Кадовић, Учо Бошковић, Анте Ивковић, Брко, Галоња, Ристо Вујошевић и ко још..., ко би се сада сјетио.

- Војско, знате ли ко смо ми? - не да им Ицо мира. Опет тајац, тренутак неки, док се један рањеник подиже из кревета на лакат, окрену командиру и гласно, за себе или за све, рече: »А зар је тешко погодити ко сте?« Ко би друго могао бити осим партизана, пролетера. Бјежимо пред вама већ данима!

- Јесмо, богме, баш ми, пролетери!... Но, ајд ко хоће да запали по једну, нека се јави, а онда до зоре, нико да се не помакне из свог кревета! - рече им Ицо. Наши другови, који су имали по неку кутију заплијењених цигарета, подијелише онима који су затражили.

Водник Брко поведе нас даље. У једном тренутку даде знак да легнемо, да се притајимо, спремни за окршај. Том улицом је наилазила њемачка патрола. Одјекују у тихој ноћи њени кораци. Патролу лијепо видимо, али не отварамо ватру. Треба до зоре остати неоткривен, а онда почиње општи упад у град. Њемачка патрола је обављала свој рутински посао, спокојно и не претпостављајући да коју десетину метара пролази поред једне убачене извиђачке групе пролетера. Патрола, која нам се примакла на којих десетак метара, скрену у другу улицу, јадно освијетљену, и у њој нестаде.

Пред зору, која поче полако да руди, повукли смо се уназад, на стари полазни положај према болници, јер се још није разданило да би се видјело кога све осим нас овдје има.

Како пуче зора, у ведроме јутру, кренусмо незадрживо напријед. Цео 2. батаљон упао је у центар града. У неколико скокова, стигли смо у пространи круг некакве касарне, на чијој се супротној страни налазе покривене шупе - коњушнице. Прије уласка у круг касарне или артиљеријских шупа, пришли смо кроз капију веранди до куће, која је имала подрум испод веранде. Неко је од другова залупао на врата куће. Појавио се доста отмјен човјек, средњих година, поткресаних брчића у кућној хаљини. Одмах нам се представио као професор, избјеглица из Бугојна.

- Шта има доље, у подруму? - упита водник Брко.

- Ничега доље нема, осим неких ствари и зимнице! - одговори професор.

Приђе комесар Владо, сумњичаво врти главом, нареди да сићемо доље, отворимо подрум, пошто је професор саопштио да подрум није његов и да од катанца на вратима нема кључ.

Кренусмо да на силу отворимо врата подрума. Неко гласно предложи да се у подрум прво убаци једна или двије бомбе и оспе рафал. Два друга кренуше. Нијесу прешли ни три четири степеника, када се изнутра зачуше гласови: »Немојте пуцати, предајемо се... «

У чуду се запитасмо: па ко их онда закључа споља? И зашто? Професор и даље стоји на веранди, очито узнемирен. Када се из подрума чуше гласови и спремност на предају, наши другови оштро погледаше професора, а он што је брже могао скоро промуца: »Еј другови, ево овдје некакав кључ виси, на довратнику... «

Сјећам се да су се ускоро отворила врата подрума, да су била брижљиво покривена са наша два пушкомитраљеза, злу не требало, а из подрума, уз степенице, око двадесетак четника, са рукама изнад глава, полако, један по један, излазе на свјетлост дана.

Једна јака патрола одведе четнике у штаб батаљона. Чета крену према строгом центру града. Борба се развила на свим странама. Према нама, док улазимо у пространи круг артиљеријских шупа, почеше шиштати мине које падају недалеко од нас. Штаб батаљона, који се сасвим приближио нама, оцијени да су то мине бацача б. личке дивизије, да они, а можда ни наш штаб бригаде или дивизије, не знају докле смо се ми уклинчили у тијело града. Зато хитно везама затражи да се прекине са испаливањем мина на простор који смо заузели. Личани, како чујемо, нападају од Браковине. Наилазимо на жесток отпор Нијемаца и љотићеваца. Они су покушали да се одупру иза високог жутог зида, који затвара прилазе центру

града. Негдје на тој страни, и не тако дадеко, налази се касарна »Петог пука«.

Наш вод је добио задатак да спречава повлачење Нијемаца од Браковине, испред Личана, према Петом пуку«.

Моје пушкомитраљеско одељење креће се полако и опрезно. Наједном, застао сам за тренутак и угледао како из једне куће испред нас неочекивано искочише два Нијемца: један официр и војник који га прати. Официр преко руке држи официрску пелерину. За тренутак-два загледамо се ја и мој помоћник. Не потраја то секунд-два, официр хитро окрену лицом и изгуби нам се из вида, заједно са војником. Тек тада се сјетих да сам могао и морао реаговати онако како је требало: позвати га на предају, или пуцати! Био сам изненађен његовом појавом на томе мјесту и у то вријеме, и то је било пресудно. Био сам љут на самог себе. Водник ме умири и ријечима: »Неће далеко«. Он је све пратио! Немци су ускоро заробљени.

Испоставило се да је тај мајор био ратни злочинац, па му је ратни суд бригаде изрекао смртну пресуду. Он је наредио стријељање четрдесет ђака ваљевске гимназије, по списку који је добио од директора гимназије. Баци су били већином скојевци.

А од Браковине, баш преко те улице коју смо затварали, био је главни проток Њемаца који су се повлачили према »Петом пуку«, па смо били изузетно запослени. Помоћници су једва стизали да напуне шаржере, цијев је била врела. Цијела наша мала група је крајње ангажована. У једноме тренутку, улицу је претрчао један човјек у бијелом балонмантилу, са шеширом. Покушао је ући на врата једне куће на углу двију улица, једна испред нас, коју Нијемци и даље настоје прећи, и друге, која води према жељезничкој станици и »Петом пуку«. Неко ми иза леђа повика: »У њега, видиш ли да је то агент!« Изврсна мета. Кратак рафал био је довољан за тог цивила. Склупчао се испред неотворених врата куће.

У томе времену, које је доста трајало, десило се још нешто необично. Прво је, са групом Нијемаца, покушао прећи улицу и нестати према »Петом пуку« један мотоцикл са приколицом. Возио је војник, а у корпи-приколици сједио је официр. Ситница, за »Бренгал«. Осух рафал. Пао је возач поред мотора, онај други је искочио и руком га повукао за собом. Окренут лицом према нама, мотор без возача, превали двадесетак метара, искрену се и остаде поред асфалтне траке на ничијој земљи. Убрзо затим наиђе једна празна карета за бацач, упрегнута крупним коњем, црвенкасте боје. Уплашени коњ се очито отргао коњовоцу и кренуо право према нама.

Никола виче: »Пусти га иека нам приђе, ухватићу га, немој га-ћати«. И станем. Коњ се приближавао и већ је на неких стотину метара од нас. Баш кад помислимо да ће наставити к нама, он изненада, нечим уплашен, крену у попречну улицу, која води према жељезничкој станици. Пустих рафал, али га не погодих. Уздахнух, а Никола рече: »Коњ је то јадан!«

Бјежања Нијемаца од Браковине била су све масовнија, притисак Личана, а и других дијелова наших снага све јачи. Било је јасно да сам с места на коме сам постављен не могу много учинити јер је радијус дејства сувише мали. Међутим, прије него сам добио наређење да залегнем насред улице, са својим одељењем, Брко је, у последњем тренутку, примијетио њемачког војника, који се, пузећи иза дрвене тарабе с друге стране улице, примакао и нишанио на мене, ушанченог у кућним вратима. Док је он нишанио, Брко га је предахитрио.

Ја и моји помоћници око мене залегосмо на голи асфалт, да сачекујемо Нијемце отварањем ватре. Једва два-три рафала пустих, када моји другови из чете искочише на улицу и поставише испред мене и другова дебеле шупље канализационе цијеви, изливене од бетона. Тако смо добили доста добар заклон. Поред мене, лијево, стигло је још једно пушкомитраљеско одјељење, из 2. чете, са »шарцем«. Залегало је и придружило нам се пакленој ватри коју смо размењивали са Нијемцима. Сада смо били ефикаснији, али и изложени још јачој ватри Нијемаца. Сметали смо им и те како. По асфалту око нас неколико је већ озледа од зрна која по њему рију, а нас ни да окрзне. Потрајало је то доста дуго. У таквој ситуацији вријеме се не може мјерити, оно просто лети, оуглаш и на вријеме, и на зрна митраљеза - на све. Усредсрећен си на свом дијелу задатка. И страх не осјећаш. Ваљда зато што немамо кад мислити на себе. У неко вријеме дотрча до мене Брко и кратко ми саопшти: »Дизи се, бре, прескочи у двориште те куће, тамо је станица. Прелази цијела чета у том правцу«. У неколико скокова ускочили у прво двориште куће са супротне стране улице. За нама је прешла цијела чета. Правац даљег покрета кроз баште кућа. Циљ - жељезничка станица. У двориштима кућа први прави сусрет са становницима Ваљева. Младо и старо, мушко и женско, вјеша нам се о врат. Не знаш ни ко те грли ни ко љуби, свуда, по лицу, рукама, грудима... И суза, суза у њиховим очима, и смијеха у сузама, само што пјесме нема, јер борба и даље ври. Честитају нам, поздрављају срцем... Очи им све казују. Један чича прилази мени и Николи па каже: »Зар и оно издржасте? Како оградосте живи? А овај јадник, до вас, погибе!... « Тек тада сазнадох

да **Је** погинуо мој друг, који нам се придружио са »шарцем« на цести. Нијесам осјетио, јер његов »шарац« није престајао да »бљује« силовиту ватру на Нијемце. Њега, нишанцију, смртно погођеног, замијенио је један од два похмоћника и настави гдје је он стао. Није било времена ни главу да окренем.

Са станице батаљон је повучен из борбе. Одрећен је да чисти град од остатака непријатеља, у сарадњи са органима ОЗНЕ.

Пред вече тога дана, дошло је до повлачења из Ваљева. Од Лазаревца стигла је јака њемачка колона, са тенковима, како би из опкољеног »Петог пука«, извукла своје и квислиншке снаге. Цијеле ноћи били смо у покрету, а у зору смо прешли Колубару и зауставили се на положајима у селу Маркова Црква.

Дан-два касније, дуга колона њемачке моторизације, праћена тенковима, кренула је у повлачење, од Ваљева према Словцу. Колону су тукла наша артиљерија и митраљези наших бригада са обала Колубаре. Тукли смо се и ми са веома погодних положаја у селу Маркова Црква. Повремено, када се прикупи група Нијемаца са страна друма да ускоче у камионе, ми пустимо рафале по њима. Неки попадају, неки се распрше, а купола тенка окреће се према нама. Лијепо видимо како сукне пламен са врха топовске цијеви. Сагнемо се и мало спустимо иза заклона. Граната прохуји, а ми опет ватром по Нијемцима, који нијесу знали ни гдје ће ни ћта ће са собом. Ништа нам не могу, Колубара нас дијели. Тешке су губитке ту претрпјели.

Послије повлачења Нијемаца из Ваљева, остали смо више дана у селу Маркова Црква. Вријеме смо користили за политички рад. На зборове сељака, посебно младих, ишло је неколико другова из батаљона. Једну такву групу сачињавали смо Митар Драгутиновић, комесар пратеће чете, Данило Радичевић, секретар СКОЈ-а батаљона и водни делегат у пратећој чети, и ја из 3. чете. Говорили смо им о нашој борби, о нашем сјутра, о злочинима окупатора, о издаји земље... Доста је младих послије тих зборових дошло у наш строј.

Васко РАДУНОВИЋ

Oslobođenje Uba

Poslije oslobođenja Valjeva, polovinom septembra 1944, bataljon se izvjesno vrijeme zadržao u okolnim selima radi odmora i popune novim borcima. Kao i u drugim mjestima u zapadnoj Srbiji kroz koja smo prošli, i ovdje smo naišli na srdačan prijem, posebno kod omladine. To se osjećalo na svakom koraku. Po ustaljenoj praksi, boravak na tom terenu iskoristili smo za upoznavanje sa narodom. Svakodnevno smo održavali skupove po selima, na kojima su istupali rukovodioci iz bataljona - komesari, partijski i omladinski rukovodioci i predstavnici omladine sa terena. I danas kad se sjetim tih dana, tih susreta i držanja naših boraca, i kada ih poredim sa ponašanjem pripadnika nekih savezničkih armija, koje smo kasnije upoznali, prosto osjećam izvjestan ponos i divljenje tim našim nedovoljno školovanim, a često i nepismenim borcima, odnosno njihovoj političkoj zrelosti i moralnoj odgovornosti. To je škola koja se izučavala u teškim bitkama i marševima, u gladovanju i neprospavanim noćima, koja je bogatu tradiciju imala i u našem bataljonu.

Veliki broj novih boraca stupio je u naš bataljon. Nakon kratke obuke i sticanja neophodnog borbenog iskustva, oni su predstavljali osnovnu snagu bataljona, jer je u njemu bilo malo tzv. starih boraca, koji su stupili u bataljon prije njegovog dolaska u Srbiju.

U sklopu opšteg pokreta naših jedinica u pravcu Beograda, bataljon je, krajem septembra, dobio zadatak da učestvuje u oslobođenju Uba, koji su branile dosta jake njemačke i četničke snage. Naređeno nam je da napad izvršimo 2. oktobra, u ranim jutranjim časovima. Naveče, 1. oktobra, štab bataljona je izdao četaima naređenje za napad. Određeni su zadaci i pravci nastupanja i dati ostali podaci od značaja za uspjeh napada. Komande četa održale su uobičajene sastanke sa starešinama u četi, a zatim je izvršena priprema u svim jedinicama.

Streljačke čete su imale zadatak da snažnim jurišem zauzmu brdo Vučjak, koje je bilo utvrđeno i posjednuto od strane neprijatelja, a zatim da se sjure u grad. Prateća četa, sa jednim odjeljenjem teških mitraljeza i odjeljenjem minobacača 82 mm, imala je da podrži napad bataljona.

Komanda čete naredila mi je da pođem sa odjeljenjem mitraljeza, čiji je komandir bio Jozo Protega. Sa nama, u odjeljenju, bila je i bolničarka Đulijana Čečan, koja je u Valjevu stupila u naš bataljon. Rođena je i odrasla u Valjevu, a roditelji su joj poreklom Kinezi. Otac je bio ljekar. Javila se dobrovoljno da pođe sa nama i nikako nije htjela da ostane sa dijelom čete koji je zadržan u rezervi.

Noć je bila tamna, a teren raskvašen i blatnjav, pa smo se sporo i teško kretali. Kao što je predviđeno, napad je počeo prije svitanja. Brdo Vučjak bilo je prekriveno sumaglicom. Vladala je ona uobičajena atmosfera iščekivanja i neizvjesnosti, karakteristična pred početak borbe. Streljačke čete su podilazile položajima na Vučjaku, a dijelovi prateće čete, određeni za podršku, zauzeli su položaj sa kojega to mogu najbolje učiniti. Nakon kraćeg iščekivanja, počela je borba. Zaštekali su mitraljezi, čuo se prasak bombi i eksplozije minobacačkih mina i artiljerijskih granata. Iz podnožja Vučjaka, naša »breda« zasipala je vatrom položaje neprijatelja na vrhu Vučjaka. Neprijatelj je pružao žilav otpor, tako da su naši borci morali zastati ispred njegovih položaja da prikupe snagu za juriš na njegove rovove. Naš nišandžija na mitraljezu, Nikola-Kolja Jovanović, usredsredio je vatru baš na one otporne tačke iz kojih je neprijatelj zadržavao nastupanje naših pješadijskih dijelova. Uočili smo da je neprijatelju dosta smetalo djeinstvo našeg odjeljenja, pa je na nas usmjerio vatru svojih minobacača. Najprije su granate padale malo dalje od nas, a zatim sve bliže. Naredio sam borcima da se rastresito razmjestite, a oni koji ne poslužuju mitraljez da nađu zaklon, kako ne bi od jedne granate stradalo više njih. Na žalost, s tom predostrožnošću sam zakasnio - tri-četiri granate pale su među nas. Mitraljez je umukao. Cijelo odjeljenje je izbačeno iz stroja. Trojica su poginula, među njima i bolničarka Đulijana Čečan. Svi ostali, i ja s njima bili smo ranjeni. Niko iz mitraljeskog odjeljenja više nije bio sposoban da nastavi borbu. Nekako smo se dokotrljali do zaklona, gdje nam je ukazana prva pomoć. Teže ranjeni nišandžija Kolja, ipak je povukao sa sobom »breditu« do previjališta.

U nastavku borbe, bataljoni su, u snažnom jurišu, zauzeli Vučjak. Time je odbrana Uba razbijena, tako da je varošica ubrzo oslobođena. Zarobljeno je oko 400 neprijateljskih vojnika i zaplijenjena znatna količina ratnog materijala.

Danilo RADIČEVIĆ

Војностручна обука у Краљевачком батаљону

У свим јединицама НОВ и ПОЈ, за време рата, изузетна пажња се поклањала војностручној обуци. То је и разумљиво пошто је у НОБ-и основни вид активности био оружана борба против окупатора и њихових слугу-издајника, па је отуда формирање, развој и борбено оспособљавање борбених колектива и бораца био један од основних задатака свих чланова КПЈ и СКОЈ-а, упоредо са идеолошко-политичким изграђивањем бораца и борбених колектива и са непрекидном политичком активношћу на терену са народом и сталном активношћу за успостављање народне власти и рушење окупаторског и квислиншког режима.

Та активност почела је да се спроводи још од првог дана, од формирања партизанских одреда, чета и батаљона. Познато је да су наше прве јединице биле формиране претежно од скојеваца и омладинаца и да огромна већина њих није имала апсолутно никаквих војничких знања и искустава. Зато су чланови Партије који су служили војску и који су поседовали одређена војничка знања, преузели обавезу да борце обучавају војничким вештинама и знању. У првом реду, то су били војни руководиоци, командири чета и водова и десетари.

Садржај те обуке је сачињавало све што се односило на војна знања. Почињало се са упознавањем наоружања. Поред чувања, склапања, расклапања, подмазивања појединих врста оружја, нарочита пажња се обраћала на њихову употребу, што значи да се желело и хтело да се оружје најефикасније и најуспешније користи. Отуда се посебна пажња обраћала вештини гађања. То је било тим пре значајно јер смо оружја имали врло мало (нарочито у Србији), а још мање муниције, па је било потребно да се сва средства најефикасније употребе. Такав рад је дао врло добре резултате. Још у Србији смо имали врло добро обучене и оспособљене пушкомитраљесце и борце стрелце, па и бомбаше, који су касније у 1. пролетерској бригади постали савршени мајстори свог заната.

Поред тога, да у најглавнијим цртама само набројим којим се све знањима поклањала пажња. То је била: стражарска служба, коришћење заклона, пребацивање бораца у нападу и одбрани, постављање заседа, израда препрека у првом реду

против тенкова, копање вучјих јама, рушење мостова и пропуста (додуше то су радили специјално обучени минери), постављање запрека од оборених стабала дрвета итд.

Све то у Србији је имало карактер јединачне обуке, односно обуке појединих бораца и руководилаца. Тај облик обуке је задржан и кад је формирана 1. пролетерска бригада, с напоменом да је обука била интензивнија, и да се постепено прелазило и на више форме обуке, у којима су учествовале и мање јединице, одељења и водови. То је наметала околност да су јединице стално попуњаване омладинцима, који нису имали војничког искуства и знања, и све сложенији борбени задаци, које су различите ситуације све више и чешће наметале, па је било потребно непрекидно учити у предаху између борби, да би се успешније извршавали борбени задаци. У том периоду, од тога је пресудно зависио успех наше народноослободилачке борбе.

У Краљевачки батаљон сам стигао негде у другој половини августа 1943, у централној Босни, у селима Дубрава или Хрваћани, пошто сам био одређен и од штаба 1. пролетерске бригаде постављен за заменика команданта 4. краљевачког батаљона. У то време командант батаљона је био Радосав Маричић »Каплар«, политички комесар Благоје Богавац »Попк«, а заменик политичког комесара Момир Лекић »Моша«.

Првих десетак дана ми је било препуштено да се упознајем са стањем батаљона, са командним кадром и борцима. За то време нисам ни имао нити сам извршавао неке друге дужности и задатке. Иако сам дошао из друге јединице, из 3. крагујевачког батаљона, треба да кажем да сам од стране свих био другарски и топло примљен посебно од команданта Маричића.

Ускоро су наступили дуготрајни маршеви и покрети према југу, према Травнику. Ми смо и до тада били навикли на честе покрете у најразноврсније крајеве наше земље, тако да то за нас није представљало никакво изненађење. Од одласка у Србију у то време смо били дигли руке, и знали смо да за то треба сачекати боља времена и бољу војно-политичку ситуацију, и код нас и код наших савезника.

Сећам се да је на путу према Травнику, у селу Масловаре, први пут са мном разговарао политички комесар Богавац. Том приликом ми је рекао да се од мене у батаљону доста очекује, с обзиром на моју школску спрему (завршио сам у војсци бивше Југославије годину и по Више школе Војне академије), и на моје ратно искуство (био сам у 3. батаљону најпре командир вода и скоро годину дана командир 3. чете). Сем редовних задатака, очекује се, наиме, да у одсуству замењујем команданта, да са осталим члановима штаба учествујем у до-

ношењу најважнијих одлука, да са појединим четама или деловима батаљона учествујем у извршавању борбених задатака (што је у то време била честа пракса). Смисао тога је био да се јединицама и командама чета што више помогне. Као посебан и нарочито важан задатак, политички комесар ми је поставио војно-стручну обуку у батаљону. У томе ће ме сви помоћи и подржати не само штаб батаљона, него сав командни кадар и партијске и скојевске организације.

У то време, колико се сећам, командири чета, на чију помоћ и подршку и извршавање тог задатка сам највише рачунао, били су: 1. чете - Славко Маричић »Чича«, 2. чете - Душан Кариф, 3. чете - Прокица Жигић, и пратеће чете - Гаја Шовљански »Јумба«. Код Травника, испод Виленице смо се задржали неколико дана, а онда су наступили дуги и напорни динамични маршеви према Далмацији. Наше јединице су тамо упућене због капитулације фашистичке Италије, 9. септембра. У том походу наш батаљон је стигао до Задварја, у непосредној близини Сплита. Касније су наступиле жестоке борбе са Немцима, који су журили да што пре окупирају ослобођени Сплит. Наш батаљон је са њима водио тешке борбе, код села Шестановаца и Триља, и тек касније је кренуо поново према Босни, Дувну, Купресу, Бугојну (та места су тада била ослобођена) и према Травнику. После неуспелог напада на Травник, наше јединице на тој просторији добиле су дужи предах.

У таквим ситуацијама, било је могуће бавити се интензивнијим идеолошко-политичким радом и војностручном обуком. Прије свега, то је омогућавала околност да је обично једна ојачана чета била на положајима према Травнику, док су све остале јединице биле на одмору. Тада би се изводила обука по четама. Пре свега, она је имала карактер јединачне, тј. обуке појединаца, али су извођене и више форме обуке **група** бораца, одељења са јединицама подршке, где су се борци упознавали са основним елементима борбеног садејства.

Сећам се да смо ту ватром из пушкомитраљеца дали узбуну батаљона, па смо после анализирали поступке јединица и појединаца и из тога извучили потребне поуке и искуства.

Један од основних облика војностручне обуке за све време била је војничка анализа сваке претходне акције. Те анализе су биле критичне и самокритичне. У њима су се на састанцима, отворено износиле све грешке и недостаци, при чему се није избегавао ни командни кадар.

Истицани су и позитивни и негативни примери. При томе се потребна пажња обрађала на држање у акцији: храброст, иницијативност, сналажљивост, као и колебљивост, паничарство, кукавичлук. Такве критике и отворена указивања имала

су изузетан значај у ковању и изградњи светлих ликова бораца 1. бригаде, са високим моралним квалитетима и обележјима.

Те анализе и позитивна и негативна искуства тражили су да се, на основу тога, конкретно према ситуацији, у свакој јединици прави план обуке. Мој задатак је био да командирима помажем у изради плана, а касније да, за време обуке, осим контроле да ли се обука правилно изводи, свугде и непосредно помогнем где је било потребно, како би резултати били што бољи. Морам да кажем да смо успевали да борце врло брзо оспособљавамо за успешне борбене акције, захваљујући њиховој високој свести и схватању изванредног значаја властитих знања. Разуме се, у стицању и искустава и знања су биле и разноврсне и непрекидне борбене акције, које су представљале незаменљиву школу борбене обуке и провере најразноврснијих борбених искустава.

Обука је била непрекидна. Ако није било већих предаха, за њено планско и систематско организовање задуживао се искуснији и старији друг да млађе појединце обучава и у таквој ситуацији која је и у кратком предаху омогућавала да се покаже руковање и гаћање оружјем и давање разних корисних савета.

Остао ми је до данашњег дана у живом сећању период април-мај 1944. године, у коме смо водили жестоке борбе са Немцима око Јајца и Мркоњић-Града. Разуме се, ми тада нисмо знали да су Немци припремали десант на Дрвар, и да те њихове офанзивне акције имају за циљ да се што више са те стране, као уосталом и са других страна, приближе Дрвару, ради успешнијег извршавања операције »Коњички скок«, или тзв. седме непријатељске офанзиве.

На просторији Млиниште - Јасенови Потоци - село Гереево налазила се главнина 1. пролетерске дивизије, коју су у то време сачињавали 1. пролетерска бригада, 3. крајишка и 13. хрватска »Раде Кончар«. Том приликом, вероватно поводом 1. маја, у оквиру дивизије била су организована такмичења у спортским дисциплинама, културно-забавним активностима, идеолошко-политичком раду, борбеним акцијама и војноструктурној обуци.

Јединице наше бригаде држале су на смену положаје на планини Аисини, према Јању и Пливском језеру. Постојали су дужи периоди у којима су јединице могле да организују и изводе разне активности, о којима је напред било речи.

Сем уобичајене појединачне обуке, која је непрекидно и у свим ситуацијама извођена, сећам се да смо организовали и сложеније тактичке вежбе мањих тактичких јединица: одеље-

ња и водова. Јединице су изводиле вежбе у нападу и одбрани, уз унапред дате претпоставке које су проистицале из наших свакодневних борбених дејстава и акција. Посебна пажња се посвећивала узајамној подршци и садејству, како у нападу, тако и у одбрани приликом пребацивања према непријатељским положајима или приликом извлачења и одступања из борбе.

У то време се први пут код нас појављивало и савезничко наоружање, противтенковска оруђа »Цон бул«, енглеске машинке - па је и то наметало потребу да се борци упознају са руковањем и употребом новог наоружања.

Сећам се да смо у том периоду скоро са свим јединицама извршили и бојна гаћања из пешадијског наоружања (пушке, пиштоља, аутомата, тромбона, ручних бомби), и да су се јединице и у томе такмичиле. И раније смо то чинили, али у много мањој мери, у првом реду, због непрекидне несташнице муниције. У том периоду, после капитулације Италије, после по ко зна који пут ослобађања мањих и већих градова у том делу Босне, могли смо себи дозволити и тај »луксуз« да добар део муниције употребимо за обуку бораца у гаћању. Морам да кажем да и том приликом сви борци нису гаћали него само они којима је то било и најпотребније.

Пратећа чета је, према својим специфичним условима и потребама, организовала обуку нишанција и послуге на минобацачима и тешким митраљезима, најпре теоретски: о заузимању ватрених положаја, узимању елемената за гаћање. После тога су и са тим наоружањем извршена бојна гаћања.

Како су тактика и поступци непријатеља у борбеним дејствима утицали на непрекидно усавршавање и продубљивање војностручне обуке, може да послужи и следећа илустрација. После безбројних покушаја, од офанзиве у Србији 1941. године па до тзв. шесте офанзиве у зиму 1943/44. године Немци су увидели да фронталним нападима и покушајима окружења наших јединица нису ништа постигли. Наше јединице су увек успевале да се из окружења пробију, да из офанзива излазе јаче, снажније и борбеније, и да одмах прелазе у противофанзиву, у којој су успешно тукле непријатељску живу силу, наносећи јој осетне губитке; непрекидно су ослобађале нове градове и стварале још веће и пространије слободне територије. А што је најважније, доласком нових бораца, наше су јединице постајале бројније и непрекидно су, у току рата, мењале однос снага у нашу корист.

Због тога су Немци пред крај рата прибегли новој тактици, која се прилагођавала нашој, а чији је основни смисао и циљ био, у првом реду, уништење наше живе силе, првенст-

вено, штабова и руководстава на свим степенима. Десант на Дрвар у мају 1944, требало је да представља одлучујући ударац НОВ и ПОЈ, тј. уништење њиховог руководства, ВШ и Централног комитета КПЈ. Није нимало случајно што је у тим плановима посебно место имао Врховни командант и генерални секретар КПЈ друг Тито. Не без разлога, Немци су препостављали да његовим хватањем или ликвидацијом треба да задају смртоносни и одлучујући ударац НОВ и ПОЈ. Познато је како су се догађаји развијали и како је неславно пропао и тај покушај Немаца да постигну свој циљ.

Некако у то време, у априлу-мају 1944, док смо били на просторији Герзова, и ми смо искусили нову немачку тактику, њихових тзв. »группова«.

Једног магловитог и тмурног јутра, наш батаљон је добио задатак од штаба бригаде да у селу Шибови, на планини Лисини, изнад Мркоњић-Града, смени на положајима 2. црногорски батаљон.

После једног до два часа марша, дошли смо у село Шибови, пред кућу у којој је био смештен штаб 2. батаљона. Њихови водичи су сачekali наше чете и одвели их на положаје да смене њихове јединице. Била је густа магла, видљивост није прелазила десетак метара.

Наш штаб батаљона је ушао у кућу. Питали смо команданта 2. батаљона Душка Поповића: »Каква је ситуација? Покушавају ли Немци из Мркоњића некакве офанзивне акције?« Одговорили су нам: »Не ћавољег, овдје га нећете мрчити. Овдје ти је, јадан не био, Елдорадо, ка' да није рат!« Они су се покупили и отишли. Једва смо успели да се сместимо и раскомотимо, а нашег штабског коња коњоводац није успео ни да растовари, уто је наишла једна наша десетина, која је ради неког задатка била остала у Герзову. Ушао је десетар, неки плави друг у енглеској униформи, Козарчанин, имена му се не сећам, и питао нас где се налази његова чета. Пошто смо му објаснили, он је са десетином кренуо на положај, у састав чете. Није прошао ни минут, у непосредној близини штабске куће одјекнуо је митраљески рафал, а одмах затим нашу штабску кућу обасуо је ураган непријатељске митраљеске ватре. Десетар је налетео на положаје немачког »трупа«, где је и погинуо, али, захваљујући њему, ми у штабској кући нисмо били изненађени ни опкољени. Више нисмо могли да изађемо на врата која су била под убитачном ватром, већ смо излаз тражили на другој страни. Брзо смо покупили своје ствари. Сачивилука сам узео свој шињел, опасач са пиштољем и бомбама и догледом. Нисам успео да узмем фотоапарат, који сам запленио у бици на Сутјесци.

Ушли смо у другу собу, која је, уместо прозора, имала споља заковане даске. У штабу се налазио комесар Душан Карић, болничарка Зора и заставник батаљона Милан Буквић. Најбрже се снашао комесар, који је раменом почео да откива даске са прозора, тако да пам је омогућио, пошто је зграда била приземна, да искочимо напоље и да се повучемо неких две стотине метара у шуму, на супротну страну од немачке заседе. Колико се сећам, са нама је био само један курир, са машинком, а ми остали имали смо пиштоље, који нису баш били најефикаснији у борби са 50 до 100 Немаца, до зуба наоружаних. Ми смо остали око пола сата у шуми, док се није подигла магла. Немци су се повукли, а већ су стигле и неке наше јединице, самоиницијативно, јер су оцениле да је штаб нападнут.

Чини ми се да су Немци успели само да заплене коња, са батаљонском архивом, и да убију коњовоца.

Касније смо се често шалили са друговима Црногорцима, како су нам лепо предали положаје, а још нас боље упозорили на опасности, тако да смо одатле једва живе главе изнели.

На положајима на планини Лисини, немачки »трупови«, предвођени четницима, скоро сваке ноћи су вршили препаде, бацали бомбе на наше положаје, тако да су нам нанели доста губитака. Сем осталих, мислим да је тамо погинуо и Блашевић, заменик командира 3. рударске чете.

Ми смо, разуме се, морали, пошто смо проучили нову немачку тактику, да предузмемо одређене противмере, како би избегли сувишне губитке, и како бисмо могли успешно да извршавамо постављене задатке, који су се састојали у томе да спречимо продоре непријатеља на нашу слободну територију. Морали смо, колико се сећам, да боље организујемо обавештајну службу, како бисмо били на време обавештени о дејствима непријатеља. Посебну пажњу морали смо да поклонимо бољем обезбеђењу свих јединица (штабова, радног вода, чета) појачаним стражама, заседама, патролама. Забрањено смо ложење ватре на положајима, које су Немцима ноћу служиле као оријентир и циљеви за напад, и којима су се лако и некажњено привлачили. Даље смо наредили јединицама да мењају положаје, да не поседају исте на којима су били у току дана, чак и да у току ноћи мењају места положаја и заседа. Све је то дало боље резултате, наши губици су се знатно смањили.

Уследила је дрварска операција, која је отпочела десантом на Дрвар. Тешке и непрекидне борбе, уз велике губитке јединица нашег батаљона и других састава, трајале су преко месец

дана. У то време није могло да буде неке систематске и планске војностручне обуке. Но, то не значи да из сваке акције, на краћим састанцима, нисмо изложили свакодневна искуства из борбених дејстава и непријатеља и наших јединица, и да нисмо непрекидно предузимали, са целокупним командним кадром, све потребне мере да успешније избегавамо непријатељске ударе, а да их што више наносимо непријатељу. Коначни исход и те непријатељске офанзиве показује да непријатељ није успео да оствари постављени циљ: уништење 1. пролетерске дивизије, већ обрнуто, она је из тих борби изашла јача и очеличенија, наносећи тешке губитке непријатељу. На крају офанзиве, после преласка преко Дрине у Санџак, дивизија је била спремна са осталим нашим јединицама, за одлучујуће офанзивне борбе за коначно ослобођење Србије.

Кратко време пред Увцем, пре преласка у Србију, такође су све наше јединице искористиле за идеолошко-политичку и војностручну обуку пред одсудним обрачуном са окупаторима у Србији: и са њиховим помагачима и слугама четницима, недићевцима и љотићевцима.

Потребно је посебно нагласити да смо нарочиту пажњу, поготово пред офанзивним акцијама, посвећивали нападу и борби за насељена места. Ту је, пре свега, долазила до изражаја обука бомбаша, уличне борбе и борбе око утврђених зграда. Познато је да су наше јединице имале огромно искуство баш у нападу на насељена места. Посебна пажња се поклањала пробијању спољних одбрамбених положаја, убацивању и инфилтрацији мањих и већих јединица у нападу и борби у унутрашњости насељеног места.

Непрекидне борбе за ослобођење Србије, све до **Ослобођења** Београда, нису дозвољавале да се тај вид активности плански и систематски упражњава.

Међутим, доласком наших јединица на Сремски фронт, промена начина ратовања, тј. прелазак на рововски рат, са свим последицама које су из тога проистицале, затим оштра промена географских услова одвијања борбених дејстава у равничарским условима, преформирање бригада у тројну формацију, преоружавање совјетским оружјем - све је то захтевало свестрану војностручну обуку јединица, посебно обуку нижег старешинског кадра. То је изискивао и масовни прилив необучених бораца из Србије. То практично значи да је војностручна обука трајала за све време рата, до последњег пушчаног и топовског хица, до коначног ослобођења наше земље.

Теодосије ПАРЕЗАНОВИЋ

Ка Београду

Неколико иута у току рата било је речи да ћемо у Србију, па ипак смо три године остали ван Србије.

Септембра 1944. године дошао је тај дуго жељени час. Врховни штаб је наредио да 1. пролетерска дивизија крене у Србију. Идемо готово истим путем којим смо се повлачили из Србије 1941. године.

Ноћ је. Пред нама је Увац. С ону страну Увца Борова глава, Драглица, златиборске стране, на којима држе положај четници и бугарски окупатори. Разговарамо. У рату до сада нисмо били у прилици да се боримо против Бугара. Какви ли су борци?

- Зар ти није причао деда? - упада у реч Мика Пантић.
- Док су у рову и кући, добро се боре. Када их истераш на чистину, не можеш их стићи.

Наређено је: док газимо Увац, мора бити највећа тишина, да изненадимо непријатеља. Али, наређење о тишини је прекршено. Мирну и тиху јесењу ноћ пореметила је песма: »Прекко Увца заставе се вију, пролетери иду за Србију«. Неколико кратких и оштрих рафала пореметило је златиборску ноћ и непријатељ је био у бекству. Тако до Палисада. Упозорење Микиног деде нисмо озбиљно схватили.

У десетак вила за Златибору, Бугари су се забарикадирали и пружили жесток отпор. Освајамо вилу по вилу, собу по собу. Мика Пантић се поново јавља:

- Кажем ја вама: мој деда је био у праву.

Две ноћи и један дан трајала је борба са Бугарима. На крају, Бугари су одступили. Заробљених и нема. Има доста ратног материјала. Наравно, и уз наше жртве.

Док се одмарамо на Белој земљи, више Чајетине, стиже вест да Дража Михаиловић масовно мобилише у Србији, и да иде нама у сусрет.

Наша претходница заробила је групу обесних младића, четнички расположених, који су певали: »Чика Дража мобилише од 17 па нависе«. Значи, вест је тачна.

Журимо према Јеловој гори, према важним положајима и за нас и за четнике. Стигли смо негде око подне. Планина се

пружила од Косјерића до Пожеге, па даље, ка Ивањици. Извићањем утврђујемо да су четници бројни. Нас подржава и дивизијска артиљерија.

Са Јелове горе види се Пожешка котлина. Једва се голим оком види, негде у даљини, маса људи, кола, коњи и заставе. Одгонетамо - да ли су то четници? Опет ће Мика Пантић:

- Па људи, зар не знате, ово је јесен, а у Србији сваке јесени има много вашара. То је вашар, какви четници.

Командант дивизије Васо Јовановић каже:

- Не верујем да су то четници. Војска ни у миру не логорује у рупи.

Даљим извићањем установили смо да су то ипак четници. Наравно, наређење - опколити и ударити целим наоружањем.

Док сам посматрао бојиште, сетио сам се битке на Неретви. Ако је она за четнике била почетак краја, Јелова гора је била потпун крах четничког покрета, бар што се Србије тиче. То је био последњи јачи организовани отпор четника у Србији.

За неколико дана ослободили смо Мионицу и Ваљево. На Ваљево је Београдски батаљон нападао из Бабине Луке, преко гробља, више касарни бившег 5. пука. Врло брзо смо дошли до центра града, до Карађорђевог улице. Ваљево бране Немци, белогардејци и љотићевци. Најжешћи отпор је био на гробљу, где су положаје држали љотићевци. Дуго су узвикивали и храбрили се међусобно неким паролама, али им то није помогло, њихов је отпор сломљен.

У Ваљево су брзо дошли чланови Врховног штаба, Главног штаба за Србију, Покрајинског комитета за Србију. После ослобођења Ваљева, уследило је велико кадровско померање. Један број другова је задржан да организује политички рад у Србији, а други је одређен да продужи са бригадом. Сем тога, у Ваљеву је извршена, до тада, највећа попуна бригаде. Сада су у њој, сем Далматинаца и Босанаца, и Србијанци, и то углавном из Ваљева и околине. Нарочито је било доста бораца из тамнавских села, Бањана, Кожулара, Тулара.

Надиремо према Убу. Сећања навиру. То је друго ослобођење Уба. Прво је било августа 1941. године. После целодневне борбе са Немцима и четницима, ослободили смо Уб. И ево нас у Церовој Јабуци, питомом селу Посавине, недалеко од Обреновца. Гледам старе пријатеље и другове. Једва се препознајемо. Нисмо се видели од 1941. године. Запиткивања, сузе и осмеси. Наравно, борци који су дошли као попуна нису ту били устаничких дана. Изненађени су. Нису навикли на гозбу каквом их је дочекала питама Јабука.

Опет наређење да се одустане од планираног марша ка Београду, преко Обреновца, и да се крећемо правцем УБ - Лазаревац - Космај. Влашко Поље, где ћемо се састати са јединицама Црвене армије. У садејству с црвеноармејцима, борићемо се за ослобођење Београда...

На положају смо у космајском селу Америћу, а испред нас је пут Младеновац - Београд. Изнад нас оловно небо. Киша стално ромиња. Наједном, прекид немачке колоне. Друм пуст. Из даљине се чује бука мотора и по који пуцањ. Извиђач јавља: »Долази нова тенковска колона«.

Иза окуке гвоздени колос. Један, други и тако редом. У исто време, долази један сељак сав задихан и јавља: »Ово нису Немци, ово је нека друга војска«. Значи, Руси су! У том тренутку сетио сам се јула 1941. године. У Београду, код Вуковог споменика, Милош Матијевић Мрша ми рече:

- Милане, треба одмах ићи у партизане. Руси су стигли у Румунију. И не само то, него треба одмах тући окупаторе, јер нам се може десити да Руси дођу пре него што ми почнемо рат, па ћемо се, као Партија, обрукати и пред историјом и пред радничким покретом.

Спуштамо се на цесту, састајемо се са Русима и радознано гледамо руске војнике, наоружане машинкама. Испалујемо прво рафале у небо, за срећан састанак и заједнички поход на Београд.

Идемо ка Авали. Уз пут размишљам: Колика је колона Београђана? Бројим. Кад смо улазили у састав 1. пролетерске бригаде, било нас је око 120 бораца. Од њих, сада их има око 60, а у овој колони нема их више од 20. У колони нема Синише Николајевића, Нисима Баруха, Тома Којчића, браће Таназијевић, Драгана Марковића, Николе Јешића, Драгана Црнагоја, Драге Вуковића, Раје Поповића, Милована Нићифоровића, Марка Васића, Жоје Николића, Милосава Павловића, Христивоја Јовановића, Живе Борјановића, Воје Лазића и многих других. Они ће револуцији и те како недостајати. Остали су у њеном вихору. Иза њих су остале славне борбе и акције у Посавини и Шумадији, на Сутјесци, Игману, уз много наших јуриша и непријатељских офанзива. Ти дивни људи нису тражили ореоле. Сви до једног били су борци без узмака, скромни, правични, бескомпромисни, пуни снаге, младости и љубави, а револуција је била њихова највећа љубав.

Остали су на путу слободе, за коју су знали да ће доћи.

На њиховом месту, у овој колони су Тамнавци, Крајишници, Далматинци, који, као да се утркују да својим понашањем и борбом замене пале другове.

Ускоро стижемо до Авале. А одатле, стрељачким стројем, преко Јајица и Бањице. На сваком кораку стално смо у контакту са непријатељем, тучемо га и он се повлачи. Најжешћи отпор нам је пружен на Бањици. Немци су нас испред саме Бањице, по свему судећи, намерно пустили да пређемо преко једне чистине. И, кад смо били при крају, осули су на нас бацачку и митраљеску паљбу. Назад се није могло, а напред се морало. У тој борби изгубили смо двадесетак другова, а више их је рањено. Рањен је и барјактар батаљона Спасоје Радовновић, борац из Рудог. У тој борби погинула је Далматинка Маша Шкерго, која је у наш батаљон дошла 1943. године. Само пола сата пре борбе, учила је једну групу другова из Србије и Босне како да певају ону лепу далматинску песму »Ој Мосоре, Мосоре, скоро ћемо на море«. Пришла ми је и рекла:

- Ас ти госпе, Милане, сваки борац данас има две жеље: да ослободи Београд и да види Београд. Ја имам трећу - да се удам и останем у Београду!

Данас на гробљу ослободилаца Београда, на белој мермерној плочи пише само Маша. Остала је у Београду, а ни једна јој се жеља није испунила.

Групе руководећих људи бригаде у једној кући, негде око Ауто-команде, анализира досадашње борбе за Београд, и док о томе поново расправљају, улази телеграфиста и каже: »Ослобођен је Обреновац, Скела, Бреска и Забрежје«. Тргао сам се као из сна: Скела, Бреска, Забрежје су увек били граница. Преко ње су прелазили они који су вековима ишли са Истока на Југ и са Југа на Исток, почев од крсташа, Сулејмана Величанственог, Поћорека, и данас Хитлера. Ваљда, после овог рата, та месга више неће бити таква граница.

Наступамо даље ка Карађорђевој парку и Славији. Борбе су жестоке. Опет се у мислима враћам на Забрежје, Обреновац и на мајку. Из Уба сам је обавестио да сам жив. Ослободио сам је четворогодишње стрепње, али сам је сада оптерећено борбом за Београд. Она сада, вероватно, слуша артиљеријске и митраљеске плотуне око Београда. Сигурно сам погрешно.

Готово на сваком прозору спуштене завесе. Провири само понеки човек и нешто показује руком. Са мном је Јунус, командир 1. чете. Објашњава ми како је ликвидирао бункер код Карађорђевог парка, испред Дечије клинике. Висок, црномањаст, а преко широких груди виси му машинка. »Ти Милане крени...«, заусти да ми каже, али одмах паде, а из чела му поће млаз крви.

На Славији смо заједно с народом. Борци играју козарачко коло.

Наступамо даље, идемо ка Правном факултету и Главној пошти, улицом, која сада носи име Бориса Кидрича. А одатле Таковском и Мајке Јевросиме; заузимамо Ратнички дом, садашњи Дом армије. Немци су се утврдили у палати »Риунионе« и »Албанија«. На свим прозорима тешки митраљези бране плато испред Споменика кнеза Михаила. Бране одступницу својих јединица, које се повлаче преко Земунског моста.

Борба за та тврда здања око Споменика траје од пет часова ујутро до десет наредног дана. А једва да смо заузели неколико кућа! Плато је прекривен лешевима. Бије се последњи бој за Београд, а вероватно је то један од најтежих у Београду. Код данашњег Дома армије скоро половина штаба Београдског батаљона је изгинула. У борби смо заједно, раме уз раме, са борцима Мотомеханизованог корпуса Црвене армије. У заглушујућој пуцњави, чују се две команде на различитим језицима, али су, у исто вријеме, јединствене. »Напред пролетери! Давај пешадију!«

Борци и старешине Београдског батаљона јуришали су за слободу нашег заједничког града као да су хтели да и на његовим улицама покажу да су часно носили његово име и његову заставу.

Миши МАРКОВИИ

Сусрет са Црвеном армијом

Ујутро 12. октобра, наш 2. батаљон се кретао од Парцана, преко коса изнад Раље, према цести Младеновац - Раља. Пред полазак, Шпиро Шпадијер, који је прије неколико дана постављен за команданта батаљона, дао је четама задатке. Сви смо знали да се налазимо надомак Београда и да предстоји његово ослобођење.

Курири наше 1. чете, која се код Раље непрекидно борила 24 часа са Нијемцима, обавијестили су да су предњи дијелови Црвене армије, заједно са нашом четом, напали њемачке јединице у Раљи и заплијенили на жељезничкој станици њемачку композицију теретног воза, са ратном опремом.

Када смо стигли изнад Раље, видјели смо да једна моторизована колона силази цестом Младеновац - Раља према чесми у Раљи. Наишао је један авион од Београда и тенкови су се брзо склонили са цесте и окренули куполе према њему. Авион се убрзо вратио према Београду.

Дакле, више дилеме нема, то је Црвена армија!

Шпиро сада већ самоувјерено каже да кренемо према цести, да се поздравимо са браниоцима Стаљинграда, са армијом октобарске револуције. Пред нама је простор од око 800 метара. Видећи нас двојицу да се крећемо према цести, читав стрељачки строј нагрну за нама. Иду ратници ратницима у сусрет, у загрљај. Два руска тенка се за сваки случај зауставише, окренуше куполе са митраљезима према нама. Чудим се, мислим - ваљда неће опалити по нама.

Силазећи низ косу према тој моторизованој колони, кроз главу су ми се врзмале неке чудне мисли, као да и сам не верујем да је то стварност, да се сусрећем са Црвеном армијом. Размишљао сам о њима и питао се да ли су то »људи нарочитог кова, скројени од нарочитог материјала« - како сам прије рата слушао као скојевац и члан Партије - да такви треба да буду комунисти, ако хоће да заслуже ту част и срећу.

Из једног штабног возила изашао је један потпуковник, а иза њега капетан - али са машинком на готовс. Поздрављамо се са њима. Кажемо им да смо партизани, али примјећујемо да су они врло опрезни, упркос тога што им показујемо

срп и чекић иа петокракој звијезди. Потпуковник нас упита зашто имамо њемачку униформу и ознаке на реверима блуза? Док смо разговарали с том двојицом официра, наши су борци стигли до тенкова. То је била незаборавна слика: грљење, љубљење. Изгледа да остали припадници колоне нијесу били тако опрезни као официри са којима разговарамо. Касније смо чули да су неки наши дијелбви отварали ватру на ту њихову колону, јер нијесу знали да су то црвеноармејци. Чак су имали и повријеђених бораца.

Гледам двојицу официра и некако се чудно осјећам. Просто бих хтио да их опипам руком, да видим - јесу ли то обични људи, може ли их метак пробити, или су нерањиви. Хоћу нешто да их питам, а не знам шта.' Хтио бих да разговарам, да их питам све одједанпут. Једновремено, као да сам и одушевљен, пресрећан и збуњен и изненађен. Гледамо се очи у очи са ратницима који су разбили страшну фашистичку армију, а сада заједнички ослобађамо Београд, Југославију. Чини ми се да нам сада нико ништа не може. Побједа је ту, пред нама. Осјећам како ми је жао што их видим мало умазане моторним уљем и мало прашњаве, уморне. Замишљао сам их некако као да иду на свечани дефиле, на параду, а не као сваку војску која ратује.

Док смо мало поразговарали, отпоче артиљеријска ватра по заштитници њемачкој, која се кретала цестом према Авали. Гледам, Нијемци се морају повлачити пред тим налетом. Формирала се јединствена њемачко-руско моторизована колона према Београду.

Тога дана послвије подне, видео сам такође »у живо« једног генерала Црвене армије, са Пеком и Васом Јовановићем, командантом дивизије. Шпиро је објашњавао да је послата заједничка патрола, која је имала да пренесе наређење једној артиљеријској јединици Црвене армије да више не туче Споменик незаном јунаку на врху Авале, са којег су Нијемци осматрали наступање према Београду. Међутим, док је то наређење пренијето, сијевнуле су још неколике гранате по Споменику. И данас, када се нађем на врху Авале, гледајући »ратне ране« Споменика, размишљајам о прецизности погодака совјетских артиљераца.

Било је респективно посматрати једну групу аутоматичара Црвене армије, како је, у распореду између наших чета, храбро грабила напријед, и то упркос тога што су их са Бањичког виси Нијемци засипали јаком ватром из аутоматског оружја.

Александар БЕЛОЈЕВИЋ ЂАБО

U prvom jurišu sa crveno arme/cima

Približili smo se cesti i železničkoj komunikaciji Beograd - Mladenovac. Brigada se razmestila u nekoliko sela, a Kraljevački bataljon dobio je zadatak obezbeđenja sa tog pravca.

Saznali smo iz radio-biltena, koji smo inače redovno dobijali iz štaba brigade, da su se motomehanizovane trupe generala Zdanova već susrele i spojile sa Kočnim jedinicama, i da zajednički napreduju ka Mladenovcu. Bili smo radosni, ali pomalo i nezadovoljni što se i mi nismo našli na toj prostoriji.

Oprezno i vesto, kao i uvek, približavali smo se železničkoj pruzi i cesti. Znali smo da će doći do okršaja sa nemačkom posadom na železničkoj stanici Đurinci. Bataljon je zastao u selu, nedaleko od pruge. Komandant bataljona Radoslav Maričić, prekaljeni prvoborac još iz Kursulinog odreda, izdao je naređenje komandiru čete Milu Maksimoviću za izviđanje u pravcu Đurinaca.

Jako »miholjsko« sunce je peklo. Sasušeni kukuruzi, neobrađeni vinogradi i još uvek zelene živice. Mestimično pošumljeno zemljište pomoglo nam je da se prikriveno privučemo neprijatelju. Komandir je vesto rasporedio četvu. Naredio je kopanje zaklona.

Železnička stanica bila je u neposrednoj blizini. Nemci nisu ni slutili da smo im se toliko približili. Nisu nas osetili. Iznenađenje će uspeti.

Još je sunce peklo. Ono je izvuklo Švabe iz bunkera i staničnih zgrada. Nekoliko ih je cepalo drva, drugi su dremuckali na suncu, a neki su o nečemu živo raspravljali. Nisu ni slutili u kakvom su položaju.

Naše je oružje pripremljeno. Čekamo na komandu. Šapatom je preneseno naređenje da puškomitraljezi ospy vatru dugim rafalima. Počeli su kao jedan.

Na stanici komešanje, gužva, vrisak i, skoro u isti mah, odgovor dugačkim rafalima iz »šaraca«.

Naši su zakloni odlični. Nemci nemaju artiljerije, a »šarci« su im skoro nemoćni.

Bilo je već kasno posle podne. Užarene cevi naših »zbrojevki« i »šaraca« i dalje su sipale ubitačnu vatru. Po naređenju za-

menika komesara čete Tripa Vučinića, sina kršne Hercegovine, donesena je protivtenkovska puška iz bataljona. Ona je unela veću zabunu i gužvu među Nemce na stanici.

Na sreću Nemaca, iz pravca Beograda naišla je dugačka železnička kompozicija natovarena tenkovima, topovima i kamionima. To je okuražilo posadu na stanici. Udvostručili su vatru.

U smiraj sunca, četa je otpočela dvoboj sa kompozicijom koja je, verovatno, išla u pomoć svojim snagama u Mladenovcu. Išla je lagano, bojeći se mina. Izručivala je vatru iz celokupnog naoružanja koje je nosila. Nije se zaustavila na stanici. Iščekala je prema Mladenovcu, kao užarena buktinja.

Te noći počela je borba za Mladenovac. Prethodnice sovjetskog motomehanizovanog korpusa, uz sadejstvo naših snaga, izvršile su silovit napad. Vodio se i tenkovski dvoboj. Nemačke trupe, prisiljene da se povlače ka Beogradu, koristeći mrak, udarile su svom žestinom na borbeni poredak Kraljevačkog bataljona, ukopanog u neposrednoj blizini pruge i autoputa.

Na celom rastojanju od Mladenovca do Đurinaca, zažareno nebo, veličanstven vatromet. Vodi se vatreni dvoboj svim vrstama naoružanja i ratne tehnike.

U jeku borbe, saznasmo da je oslobođen Mladenovac i da će jedinice Crvene armije, zajedno s delovima naše operativne grupacije, produžiti napad u pravcu Beograda. Našem veselju i radosti nije bilo kraja.

Još nekoliko časova delilo nas je od susreta sa crvenoarmejcima. Tu želju odavno smo nosili u srcima. U našoj narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, napajali smo se i heroizmom »pamfilovaca«, hrabrih branitelja Moskve, Lenjingrada, Staljingrada.

Posle pola noći, Nemci su otpočeli povlačenje ka Ralji i Beogradu. Povukla se i desetakovana posada u Đurincima. Nastalo je kratko zatišje.

Motomehanizovane jedinice Crvene armije nisu, tako reći, ni počinule u Mladenovcu. Produžile su gonjenje razbijenih nemačkih snaga. Za kratko vreme su motorna vozila, tenkovi, motorizovana artiljerija i benzinske cisterne zakrčili cestu od Mladenovca do nadomak Ralje.

U praskozorje smo se spustili niz potok, pa onda, preko njive sa neposećenom kukuruzovinom, da bi na cesti uhvatili vezu sa crvenoarmejcima. Bilo nas je petoro sa puškomitraljezom.

Dok su prednji delovi motomehanizovanog korpusa generala Ždanova već bili u »vatreom kontaktu« sa Nemcima na raljskim položajima, dotle se u Đurincima sleglo mnoštvo ljudstva i ratne tehnike. Crvenoarmejci su se bezbrižno umivali na potoku, iako se, u njihovoj neposrednoj blizini, vodila žestoka borba.

Primakli smo se potoku. Žurili smo da što pre izađemo na cestu. Za nekoliko trenutaka srešćemo se i zagrliti sa našim dragim ratnim drugovima. Kukuruzovina je iza nas zašuštala. Povici »halt, halt«. Jedna desetina crvenoarmejaca - automatičara pomoliše se iz kukuruzovine. Na njihovim kapama zasjaše petokrake. Zasjaše i na našim titovkama. Ugledaše nas i priskočiše. Dugo smo se grlili i ljubili, teško dolazili do reći. Krepki Ukrajinac nam je objašnjavao ono njihovo zaobilaženje kroz kukuruzovinu. Reкао je: »Drugovi, radi svake sigurnosti« (na ruskom, razume se).

U susret nam je užurbano prilazio major, crvenoarmejac, i toplo nas, ponaosob zagrlio. Pošli smo u njegovu jedinicu. Stvorila se gužva. Iz tenkovskih kupola izvlačili su se nasmejani i vedro raspoloženi tenkisti. Šoferi su napustili kamione i pozdravljali se sa nama. Odmah je nastala i zamena pištolja. U neposrednoj blizini žestoka vatra, a u Đurincima bratimljenje, veselje, spokojstvo i vedro borbena raspoloženje.

Bataljon se uskoro prikupio, a iz pravca Sopota dojezdio je na konjima štab brigade. Pred njima se lepršala rumena proleterska zastava.

Veselje nije dugo trajalo. Prva proleterska je u toku prikupljanja odmah obrazovala borbeni poredak po napadnim kolonama. Nastupali smo uporedo sa kolonama motomehanizovanog korpusa, na razmaku od nekoliko stotina metara.

Nekoliko »štuka« ustremilo se na izduženu kolonu na cesti. Crvenoarmejci su ih hrabro dočekali vatrom iz borbenih vozila i protivavionskih oruđa. »Štuke« su uspele da bace svega nekoliko bombi, jedna se »štuka« sručila u planinu, a ostale pobegle.

Na Ralju i raljske položaje prvi put su zajednički jurišali borci 1. proleterske i jedinice motodesantne pešadije Crvene armije. Krv se pomešala. Proleteru su uzimali puškomitraljeze i automate palih crvenoarmejaca i tukli iz njih nesmanjenom žestinom. Na prilazima Beogradu, nastavljeni su zajednički napadi i juriši. Postepeno je, ali uspešno slamana spoljna odbrana grada.

U zahvatu ceste, od Avale ka Banjici i Topčideru, vodila se ogorčena borba. U slamanju nemačke odbrane na Banjičkom visu i Topčiderskom brdu, koja je bila dobro organizovana i duboko posednuta jakim snagama, ostvareno je, potpuno sadejstvo 1. proleterske i ostalih naših snaga sa jedinicama generala Ždanova. U sklopu vatrene podrške, posebno smo bili zadivljeni dejstvom »kačuša«, koje smo prvi put videli. Neprekidno su izručivale po neprijatelju ubitačno željezo. Ispod njih se zemlja tresla.

U toku bitke, u prvim borbenim redovima prepoznali smo, u grupi viših starešina, generala Ždanova. U isti mah, Kraljevčani koji su se tu zatekli gromko su zapevali *Kamandir geroj, geroj Zdanov...* Nasmehio se, bilo mu je veoma drago.

Na domaku smo Beograda, najdražeg i najlepšeg grada. Ponosni smo i neizmerno srećni što ćemo ga uskoro osloboditi.

Hajrudin MEHINAGIĆ

Пред напад на Београд

Већ трећи дан смо у Сопоту. Држимо положаје у давно ископаним рововима, на косама испред Сопота, према железничкој станици Буринци и путу и прузи Београд - Ниш. Од уласка у Србију, то нам је прво дуже задржавање на истом месту. Батаљон се дуплирао. Прилив нових бораца је непрекидан. Слава пролетерских јединица иде пред нама и сви који долазе желе да буду пролетери. Дивна младост Србије достојна је замена оних који су је морали напустити 1941. године.

Неколико дана главна тема је Београд. Упознајемо се са војнополитичком ситуацијом у Београду, географским положајем, историјом, правимо провизорне скице ради лакше оријентације и издвајамо борце који су у њему живели да буду водичи. Упознајемо се с начином борбе у великом граду, са оним што нас очекује пре обрачуна за наш главни град. Све то преносимо свим борцима. Знамо: наша је снага у сваком човеку.

На комуникацијама је врло живо. Немци стално крстаре оклопним возом од Раље до Буринаца, а на цести су им тенкови и борна кола. Не дамо им мира, стално нападамо и свакодневно »отпишу« по неко возило. На станици нешто журно укрцавају. Седам мина из нашег минобацача непогрешиво погађају у седам вагона. Наш Ложе Штумф »Шваба« је непогрешив. Беже, око станице лом, одговарају артиљеријском ватром која траје читав сат.

Покушали су у два три наврата да нас збаце са коса. Није им пошло за руком. Поново полазе са два тенка и избијају на косе. Дочекује их наш противколац, али његова ватра не може им ништа. Видимо како гранате погађају тенк, али он наставља према топу, послуга баца бомбе и покушава да га извуче, али не успева. Послуга се извлачи, а топ остаје под гусеницама тенка. Но, и тенкови затим одступају.

Знамо да су Руси негде око Младеновца. Нестрпљиво очекујемо састанак с њима, али смо у неизвесности када ће то бити. Ни штаб бригаде нам ништа одређеније не каже. Наредбује нам да будно пратимо покрет Немаца и што јаче напада-

мо, нарочито мање и издвојене групе. По ноћи се Немци крећу с пригушеним светлима.

Око три сата после пола ноћи, на нашем сектору - узбуна. На путу, колико год видик допире, упаљена светла. Наилази велика колона. Ватра се појачава, особито артиљеријска. На правцу према Раљи, распламсава се борба. И наше су групе према прузи и цести припуцале. На возилима се гасе светла. На нас се отвара ураганска ватра, на коју не одговарамо. Једна група кренула је према нама; отварамо ватру и они се повлаче. Лети безброј ракета и поново отварају јаку артиљеријску ватру. Срећом, имамо само неколико лакше рањених. Једна група, јачине од око 40 војника прикривено се креће према нама. Наређено је да се на њих не пуца док не приђу на 50 метара, јер се претпоставља да то могу бити Руси. Пуштамо их да приђу сасвим близу и тада примећујемо на капама црвене звезде. Узвици »Руси, Руси«! Неописива раздраганост и весеље.

Искачемо из заклона, љубимо се са њима, носимо их на рукама. Они су изненађени. Јављамо штабу бригаде о сусрету. Нашем одушевљењу краја нема. Развијамо пролетерске заставе и идемо на цесту. Поново радост, коју нам помућује неки официр, који се љутито обраћа нашем штабу бригаде и каже да смо их задржали и нанели им губитке. Наш комесар им рече да смо и ми имали губитке.

Пошто се стишало одушевљење, одлазимо на извршење наших задатака. Одржавамо кратке партијске састанке и састанке у четата. Објашњавамо значај сусрета са Црвеном армијом.

Формира се дуга колона бригаде, ори се песма, правац и циљ је - Београд.

Војислав РАЈКОВИЋ

Partizanski konj

U jednog seljaka bio konj Dogo. Seljak je živio na maloj parceli zemlje u selu Kovanju, kod Rogatice. Konj mu je verno služio u seoskom domaćinstvu, obavljajući domaće poslove, kojih je bilo mnogo: oranje njivice više kuće, brazda uzbrdo, brazda nizbrdo, brazda plitka, njivica-prljuša, za krompir, raž, ovas i kukuruz; zatim, upregnut u drljaču, ceo dan je špartao gore-dole, drobeći tvrdo grumenje; upregnut u amove, vukao je džombavim puteljcima teška, rasklimana kola, sa oguljenim kanatama, prevozeći domaćinu, a i susedima, sve što je trebalo nekuda odvoziti ili od nekuda dovoziti; o praznicima-vašarima, slava-ma ili svadbama, pretvarao se u jahaćeg dogata i dostojanstveno, na starom izlizanom sedlu, nosio svoga gazdu - hodom, kasom ili galopom, kako se to od njega zahtevalo.

On i seljak su se dobro razumeli, a opštili su među sobom sa malo kratkih škrtih reči, uzvika, rzanja, uz fijuk biča, koji ga nikada nije ošinuo, i uz blagi pljesak tvrdom i žuljevitom rukom po vratu i sapima.

Bio je to omalen, žilav, hitar i snažan konjić, i nije bilo posla za koji nije bio sposoban. Uz to, bio je i neobično pitom i poslušna, ne pamti se da se ikad ritao, propinjao ili jogunio.

Seljak ga je neobično voleo i pazio, vodeći računa da bude uvek čist, otimaren i sjajne mrke dlake, da bude potkovan, a zimi ogrnut ćebetom.

Kada se krajem marta 1941. godine ratna opasnost nadvila nad našom zemljom i započela užurbana mobilizacija za vojsku, Doga mobilisaše, i on se, u vreme ulaska Nemaca u Kraljevo, 14. aprila 1941. godine, našao u selu Gradine, daleko od Žiće. Tu ga je ostavila njegova jedinica, koja je pripadala 6. bosanskom puku Cerske divizije, pošto se užurbano povukla prema Čačku posle slabog i neorganizovanog otpora 60. nemačkoj motorizovanoj diviziji, koja je nadirala iz pravca Kruševca. I ko zna kakva bi njegova sudbina bila da nisu borci 1. gočke čete Kraljevačkog odreda doznali da su vojnici 6. puka ostavili konja i sanduk municije kod domaćina Milana Simovića u Gradinama. Bez pogovora, domaćin ga je odmah dao komandiru Milanu Simoviću, koji je, sa desetinom boraca, došao po njega.

U odredu je uvek bilo nekog posla za konja. Ponekad ga je jahao komandant Pavle Jakšić, intendant Žika Čukulić ga je koristio da prenese namirnice iz gočkih sela u odred na Goču. Služio je za povezivanje štaba odreda sa četama na terenu, pa i sa drugim odredima, noseći kurire Koču Jončića ili Josu Šprajcera Liku prostranom oslobođenom teritorijom oko Kraljeva, i dalje - čak do Milutevca u Šumadiji ili u dolinu Ibra. I uvek je dobro poslužio da se ukloni u trku pri nailasku na nemačke patrole, i da spasi sebe i jahača od iznenadne opasnosti.

Tako Dogo postade »partizan«.

Kad su železničari Kraljeva, 15. avgusta 1941, izvukli tri vagona oružja i municije iz stanice i iza tunela u Grdici predali ih partizanima, istovaren je i teški mitraljez »Hočkins«, bez postolja i volovskim kolima dovezen do najbliže čete partizana, a zatim upućen u odred na Goču. To je bilo prvo »teško« naoružanje u partizanskom odredu »Jovan Kursula«, koji se u to vreme organizovao na Goru i pripremao za prve veće akcije protiv okupatora. Desetar Milan Antončić Velebit dobio je zadatak da taj mitraljez osposobi za dejstvo i upravo je bio krenuo da nađe nekog kovača koji bi napravio postolje. Dogo je tako dobio dužnost da nosi mitraljez. Nosio ga je kad su partizani vršili borbene akcije oko Kraljeva, a zatim je prešao u sanitet. Nosio je ranjene borce, sanitetski materijal, partizansko bure. U sanitetu odreda staranje 0 konju, po naređenju Gojka Nikoliša Medika, preuzeo je Pavle Pančević, i od tada je Dogo postao stalni član saniteta odreda, a kasnije i bataljona.

Posle prve borbe sa Nemcima, koji su izvršili ispad iz grada 1 počeli da haraju po obližnjim selima, a partizani ih naterali u bekstvo, Paja je gužvom slame trljao zablacena kolena i oznojene sapi Dogove i govorio mu: »Eto, i ti Dogo postade pravi partizan. Ne boj se, brzo ćemo Rusi i mi stući rogove onom jarcu Hitleru i vratiti se u naše slobodno Kraljevo«. A Dogo je na to zarzao, u znak odobravanja.

Kad su Nemci krajem oktobra nahrupili velikim snagama, i kada su, krećući se motorizovanim kolonama svim našim drumovima, ispresecali našu slobodnu teritoriju u zapadnoj Srbiji i ponovo okupirali oslobođene gradove i sela, veći deo boraca odreda »Jovan Kursula« povukao se u pravcu Sandžaka. Među njima su bili Paja i konj Dogo.

Od tada je Dogo delio sudbinu partizana pa su mu borci, iz milošte, dali novo ime - Partizan. Ostao je u sanitetu Kraljevačkog bataljona i dalje nosio sanitetski materijal, iznosio ranjene drugove iz borbe i odnosio ih u brigadnu bolnicu; nosio bolesne i iznemogle i zanemoćale borce od gladi i premorenosti, ispijene

vatrom tifusa, nosio partizansko bure, a ponekad i kuvarske kazane, i teški mitraljez, i cev i postolje bacača. ..

Jednog snežnog jutra, januara 1942, obreo se Kraljevački bataljon na Romaniji, u selu Kovanju. Sanitet se smestio u niskoj kući kraj puta, a Paja povede konja u štalu od brvana. Seljak je zadivljeno gledao konjića, milovao mu vrat i grivu i šaputao: »Dogo moj, vratio si se kući. Eh, što ti je sudba. Ja sam mislio da si nestao bez traga u ovoj fartutmi, a ti - partizan«. Konj je tiho cvileo, rzao i svojom vlažnom njuškom omirisao seljakov gunj, pa počeo da mu liže dlan. Poznao je svoga gazdu, znao je da je došao kući.

Paju je seljak objasnio da je to njegov konj. Zato ga je, sve vreme dok je bataljon ostao u selu, brižljivo negovao i hranio, a partizane, koliko je mogao, gostio kao svoju čeljad.

Kad se bataljon spremao da krene svojim putem, odlučeno je da se seljaku ostavi konj. I Paja mu to reče.

»Ne, deco, odgovori seljak, vidim da vam je konj potreban, da se privikao na vas, i da ga pazite i negujete, a ja sam ga već dao vojsci da brani državu i narod. Vidim da ste narodna vojska, i ja bih pošao s vama, ali sam star, zanemoći ću negde i bio bih vam više teret nego od pomoći. Ostavljam vam konja. Vama će bolje pomoći nego meni«.

Seljak isprati vojsku daleko van sela, vodeći konja a onda ga pomilova po vratu, potapša po sapima, i oprostio se od partizana.

Dobar neki čovek, kao za sebe promrmlja Paja.

Dugi su partizanski putevi, na njima slede meseci teških borbi. Paja pogibe 23. septembra 1943, na cesti Provo, u Dalmaciji, a konja preuze Vladimir Milenković Vlajo, partizan iz sela Dedeveci, kraj Kraljeva.

Konj Partizan je prošao svim partizanskim stazama, kanjoni- ma, vletima, kršom, preko reka, kroz šume - svuda kud su Paja i Vlado išli. Prošao je kroz sve ofanzive, izdržao sve napore, bio je i gladan i bos, i čebe su skidali s njega da uviju ranjenog borca, čupao je svaku travku kraj staze, dok su se na kratkom zastanku borci odmarali, gazio je duboke planinske snegove, posrtao, padao i dizao se, izdržao muke kakve je malo koji konj izdržao u nekom ratu; pregazio je Vrbas, Neretvu, Taru i Pivu, Drinu i Sutjesku, Lim i Ibar. Nije se plašio ni brze vode, ni skele, ni visećeg mosta, ni zvuka puščanog ni mitraljeskog; oguglao je na eksplozije bacačkih mina, topovskih granata, avionske bombe - sve je podnosio hrabro i dostojanstveno, ostajući mirno onde gde su ga Paja ili Vlado ostavljali dok bi ga dalje paveli.

Bilo je u njegovom životu i lepih časova. Radovao se sočnoj planinskoj travi, torbi zobi, kocki šećera, koju su mu davali borci;

radovao se odmoru kad se i bataljon odmarao, a naročito novim potkovicama, kad se do njih moglo doći...

Krajem oktobra 1944, dok se Kraljevački bataljon nalazio u Beogradu, kao jedan od posadnih bataljona, obavljajući prenaoružavanje, popunu i obuku boraca i komandnog kadra za nastavlanje borbe za konačno oslobođenje zemlje, Vlajo zamoli komandanta Mišu Brezaka Lalu da Partizana oslobodi vojne dužnosti koju je do tada verno i strpljivo obavljao. Komandant se složi. Vlajo odvede konja u Kraljevo i ustupi ga garnizonu, s tim da ostatak veka proživi, odmarajući se i u miru. O njegovom životu ratnog veterana starali su se komanda garnizona i Savez boraca Kraljeva. Ponekad bi ga potražili ratni drugovi: Vlajo, Velebit, Koča i drugi. Velebit se seća da mu je prilazio kad bi ga nazvao Partizan i radosno je rzao jer ga je prepoznao. Zatim je njušio njegovu ruku, dugo mljackao kocke šećera koje je uzimao sa njegovog dlana.

Prošle su mnoge godine. Uginuo je naš konj Partizan.

Blede likovi ratnih drugova, pokrivaju se nekom izmaglicom i gube iz sećanja, a ja, dok ovo pišem, vidim u mislima kolonu bataljona, na maršu preko nekih planinskih prevoja, i na kraju kolone dragu figuru konjovoca, mršavo konjče, sa samarom, i na njemu partizansko bure i sanduk sanitetskog materijala. Gledam ! mislim: valjda će jednoga dana, u Kraljevu, na nekom skveru zelene trave, nići u bronzi izlivena figura mršavog, mišićavog konjića, sa partizanskim buretom na samaru? - To bi bila trajna i nežna zahvalnost boraca Kraljevačkog bataljona konju Partizanu i dvojici konjovodaca, koji su bili naši dragi ratni drugovi.

Blagoje BOGAVAC

Мајка ме није препознала

Ратни растанци су тужни и пуни неизвесности. Растајеш се од вољеног града, родног села, од родитеља, брата и сестре, од девојке, пријатеља и другова - и не знаш да ли ћеш их икада видети. Тако сам се и ја, у јулу четрдесет прве, растао од Београда, а нешто касније и од мог родног села Баћеваца. Као београдски радник, знао сам где ми је место - отишао сам у партизане. Био сам борац Посавског одреда, а после формирања 1. пролетерске бригаде, у њеном Београдском батаљону - све до краја рата. У данима устанка постао сам скојевац, а октобра 1942. године члан Комунистичке партије Југославије.

У августу 1944. године, док смо се налазили негде око Пљеваља, саопштено нам је да идемо у Србију. То је значило ићи и у вољену Посавину и у Београд. Ми Србијанци, посебно Београђани, нисмо могли да сакријемо сузе радоснице. Дуго смо чекали тај тренутак и сањали о њему.

Србија нас је дочекала на ногама. Сусрети с народом су посебна прича. Што смо се више приближавали Београду, то је више расло моје узбуђење. Када смо били на Парцанском вису, 11. октобра, послао сам по једној сељанки писамце мајци у Баћевац и, с писмом, једну своју ратну фотографију - тек толико да мајка зна да сам жив. Иако је Баћевац близу Парцанског виса, на 10-12 километара, нисам могао да свратим. Морао сам да будем са својом јединицом. Ишли смо на Београд који је требало ослободити. То је значило ослободити и мој Баћевац, и то ће, мислио сам, мајци бити најлепши дар.

Одмах по ослобођењу Београда, били смо смештени у згради Трговачке академије, у Цетињској улици. Управо смо у једној од учионица држали партијски састанак, кад дође стражар и јави ми да ми је дошла мајка. Изјурио сам напоље и угледао је како стоји испред врата, држећи шарену торбу у рукама. Док сам јој прилазио гледала ме, али ме није препознала. У партизанима сам пустио бркове, а вероватно сам се доста и изменио. Тек кад сам јој сасвим пришао, стао уз њу и насмејао се, мајка се заплакала и загрлила ме.

Јадна моја мајка, много је препатила! Преживљавала је тешке дане и године ишчекивања, надајући се мом повратку.

Али, неко јој је године 1942. јавио да сам погинуо, па ми је па-
лила свећу.

Ко би умео да исприча шта је осећала тог тренутка док
ме је нудила погачом, ракијом, печеном ћурком и свим оним
што је у торби донела? Грлила је редом и друге борце, моје
другове и другарице, нудећи их пићем и погачом и говорећи:
»Сви сте ви моја деца«. Запиткивала је редом свакога ко је и
одакле је, питала их је да ли им је тешко, чудила се када је
видела борце, децу од 15 до 17 година и саветовала их да се
чувају, јер још је рат, још тражи жртве.

Имао сам тих дана још један леп сусрет. Док се водила
борба око Железничке станице и Карађорђевог улице, без об-
штра на опасност, нисам могао да одолим једној жељи. Про-
био сам се кроз рушевине и ватру до Поп-Лукине улице. Тамо
је становала моја девојка, коју сам оставио 1941. године. Тада
сам јој рекао да одлазим и да ћемо се видети кад у Београду
не буде више Немаца. Ушао сам у кућу број 20. Све станаре
затекао сам у подруму. Био сам први партизан којег су виде-
ли. Ту сам препознао једну старију жену, која се презивала
Хаџидамјановић, и упитао је за моју девојку. А она, девојка,
јави се из полутаме подрума, приђе ми и поче да плаче од ра-
дости. Попели смо се после на спрат, у стан Хаџидамјанови-
ћевих. Та дивна жена ме је тада послужила парчетом тврде
проје и сиром, извињавајући се и кунући Немце. Било је то
послужење од срца и зато га, док сам жив, нећу заборавити.

У Бањевац сам отишао неколико дана касније. И то је
била радост која се не заборавља. Нарочито ме је узбуђивао
сусрет са мештанима које сам познавао, и поновно виђење
места на којима смо 1941. водили прве партизанске борбе. Об-
ишао сам Липовачку шуму и тражио грмове иза којих сам не-
када пуцао. Стајао сам ту сам и сводио у себи неки свој, ин-
тимни биланс. Сећао сам се оних другова којих више нема
међу нама: Фиће Кљајића, Лзупчета Шпанца, браће Танасије-
вић, Тодора Чоловића, Мите Болдиновића, Аљоше Николаје-
вића и многих других. Остали су на бојним пољима и нису
доживели срећу да свој Београд виде у слободи. Ауго сам
тако стајао. Немам правих речи да бих изразио шта сам тада
осећао.

Радован ПАНТЕЛИЋ ПУРА

29-VIII

Od III brig od juri

29-VIII = 640

Nema Franje nije se detonacija preko cijelog dana

Kod nas nema promjena. Depravacije na komunikaciju. Mice - Novos
Vani

Na celom sektoru prema Italiji - Franje nema neprijatelja

Od I brig

29-VIII = 520

Ravno misli da na odredenu prostoru. Jo misao, doliti, povestaj od
prednji katalona

29-VIII = 1000

Na isto stoji na liniji Senj - Gruda - Sljivnica. (Spremi smo na pri
na pri... šteta i pobadom... na pri...)

29-VIII = 1000

Sada se ne predstavlja razbijanje etnika. Smo, smo doliti narednji da se podaci
na Kramnu. Izdati smo Ključa.

29-VIII = 1000

Seper. Iste brigade su nerisive.

Od II K

29-VIII = 1000

Na istom putu gdje se sada nalazi nem. div. He, 24, 297. i 36, milove
namere. i pravu poruku. Da li Nema baraj omogo mace na liniji od
Sava, koje jedina i u velikom broju. Javiti, stepen nerovnotele povestaji. (Spremi)

Od III brig

29-VIII = 1315

Na istom putu u ciljevu

29-VIII = 1345

Na istom putu na liniji Sljiv - Senj, na, za djetis na komunikaciju,
prednji. Smislanje, i tati orijentirani

29-VIII = 1315

Komunikacija ponla na evaluaciju. I toje za Italiju 4 naga

Od I brig

29-VIII = 1315

Na Senj - Gruda - Sljivnica. I etnikal brigade, i I na Sljivnici. Smo
stupa. Izdati smo Ključa. Smo, smo doliti narednji da se povetli na Kramnu

29-VIII = 1315

Na isto putu na Kramnu. I toje za Italiju 4 naga. Nastalo je
stupa. Izdati smo Ključa. Smo, smo doliti narednji da se povetli na Kramnu

Na isto putu na Kramnu. I toje za Italiju 4 naga. Nastalo je
stupa. Izdati smo Ključa. Smo, smo doliti narednji da se povetli na Kramnu

Čet. 7 lip

- 11-IV = 19vo I Smešli, mu se na postarju sa lipad. div. bolnicom. N° 22
- 11-IV = 19vo II Sa dva bataliona koji smo pravili Sutuljica - Gorja, Toplica. ka. bi = omni radi salegotra. II bitraj koji i dalje pragon. Četnik N° 23
- 11-IV = 19vo III Do dolaska na novu prostoriju nigde nismo imali sukoba sa četnicima. N° 24
- 11-IV = 19vo IV Licka div. je zaplenila 30 kgma arhive i drugog materijala. Vrhovna komanda Vlase. N° 25
- 11-IV = 19vo V Mi smo u Sutuljici. N° 26

poručio cestu i putuju i imao uspeha u borbi sa Nemcima koji su se podaci
ma Kar. 9. q je bio oko manastira. Studenica, Povoljeva, ka Guči

Travunji

11-18 = 11¹⁵ II
Selić sa postroje Ropića - Varda Krič ka Poljani i Medvedniku

11-8 = 11¹⁰ V
Da li smati veru sa Klovim. Dolare li avioni za evakuaciju ranje-
nika.

Za I III XIII
33-37 63-72 70-74

Zabranjeno vratio stajanje zarobljenika bez sudskog postupka.

Čedite stariše koji se obavezno opamnorat. sistematski poljuje i šteti
koji koriste neprijatelji. protivne opreke, mobilizacije, je ristići, ad. Pri
forme udvojit i pucnjak materijal i vidajucima, ratnim, elocimma
drupom

Stariše. Nedirica serone stariše. opamnorat kopite. To je glavni
vidajucima, colnac u narodu

Vode je snaga lica i kasa opamnorat ishrane ma keremu. M. celja
daktinija i fibraija pokreta ohaogite, pntendature i radiue vdr
ve. Zabranjuje mozeje nise od jednoducane, rezerve hrane

Polom ranija. Koje jedinice suzele Zajcar, Sirdulija, Doboj,
Benevta i Gupdor. Se Bilaca, Ghorca i Grijz pristu name 10000 do
mobrauo. Najjone ofanrice na svim centarima.

Za XII

11-15 = 920

Polnica je kod Prve brigade. Vase ranjenike upeliye preko II brj, 8° 75
ima kimerku ciljan.

Za III

11-15 = 1800

Kameravauio sutra likindinat. Monice i Ljip sa vozom, Prvom
brigadom

Hitno javite i ispitajte stajje u Ljipe

Muimo u selo Glinici (q. Bajgorac)

Za I

11-15 = 1900

Kameravauio sutra likindinat. Monice i Ljip sa vozom i Trećom
brigadom

Hitno ispitajte i javite stajje u Monici

Odlomak teksta iz brigadne knjige depeša u vreme ubrzanog marša
prema Valjevu

Гунверн
8. X.

03 I Zuberunge 77,20 ₺

55. 20 10 1000000 ysgenel kwp bac y darsachy
8 goprot, 4 potpisanu jaxakux kova ca oqumou. qz. 23.
56. da mca, 21 kome vradno kwp bac p-pno -
- ucelpofim. kmdja 2pac. 3 puda vprotokum qz. 22.

9. X. 03 I Zuberunge

58. Bynarum ca jo vradno ka basia. qz. 8. 713,15 ₺

03 I Zuberunge 713,20 ₺

59. Gupitiz nam gotrot unepa za bopimaa unepnot
kupa une Spiaze. qz. 17.
60. 24 na unate ofunupa koji so svojom kvanvesti-
m u voprotot cipeum nome dnta komanep novo
dopu kane rente za bary. qz. 28.
61. Zuna je kwp bac, na tpe ca namom unepo
Kupap Cudak, dopay og 1941. qz. 18.

~~8. X~~

8. X za I Duburnjicu

4 320²

78. Čuvam čuo na opređenju opređenju. gr. 11.

3a I Duburnjicu

4 10²

79. Kopim iz vještina iz vještina, iz vještina, iz vještina. gr. 24.

80. Čuvam je dječak iz vještina iz vještina. gr. 11.

iz vještina. 3a I Duburnjicu

4 19,20²

81. Čuvam čuo na opređenju kao na opređenju. gr. 12.

9. X.

3a I Duburnjicu

4 10²

82. Čuvam čuo na opređenju opređenju. gr. 12. 15. Paša čuo iz vještina iz vještina. gr. 30.

3a I Duburnjicu

4 10²

83. Čuvam čuo na opređenju opređenju. gr. 40. Čuvam čuo na opređenju opređenju. gr. 40.

84. Čuvam čuo na opređenju opređenju. gr. 25.

85. Čuvam čuo na opređenju opređenju. gr. 10.

3a III Društvo

4 16²

15. Čuvam čuo na opređenju opređenju. gr. 30.

16. Čuvam čuo na opređenju opređenju. gr. 15.

3a I Duburnjicu

4 19,20²

86. Čuvam čuo na opređenju opređenju. gr. 50.

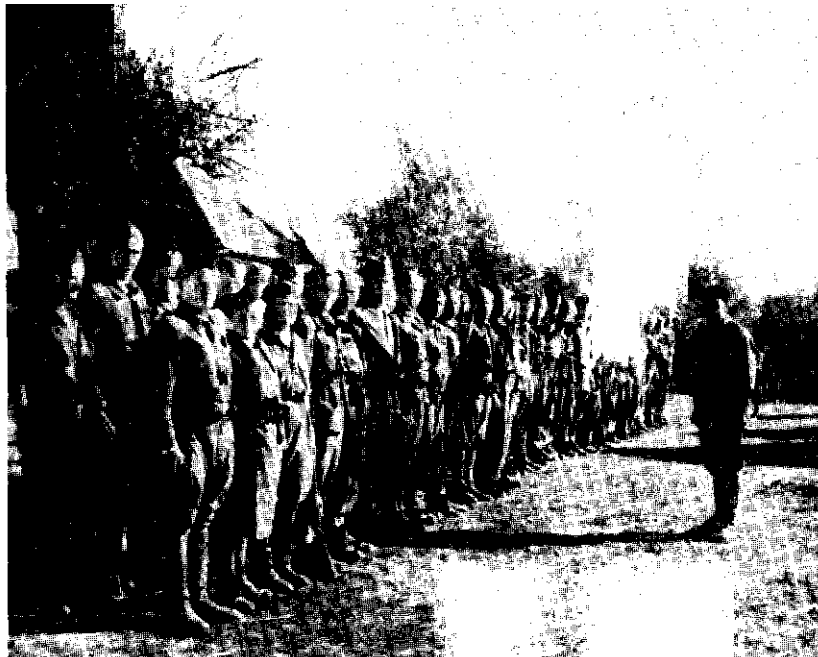
87. Čuvam čuo na opređenju opređenju. gr. 50.

*Borci i narod na Zlatiboru na sahrani poginulih boraca
(posle borbi na Palisadu), avgust 1944.*

Treći bataljon postrojen na Palisadu (Zlatibor), krajem avgusta 1944.

Borci 2. čete 6. bataljona septembra 1944. kod Valjeva. Na slici pred četom stoji komandir Islam Handanović. U prvom redu s desna: Vojin Savčić, politički komesar čete a iza njega Miroslav Babić, pomoćnik komesara čete

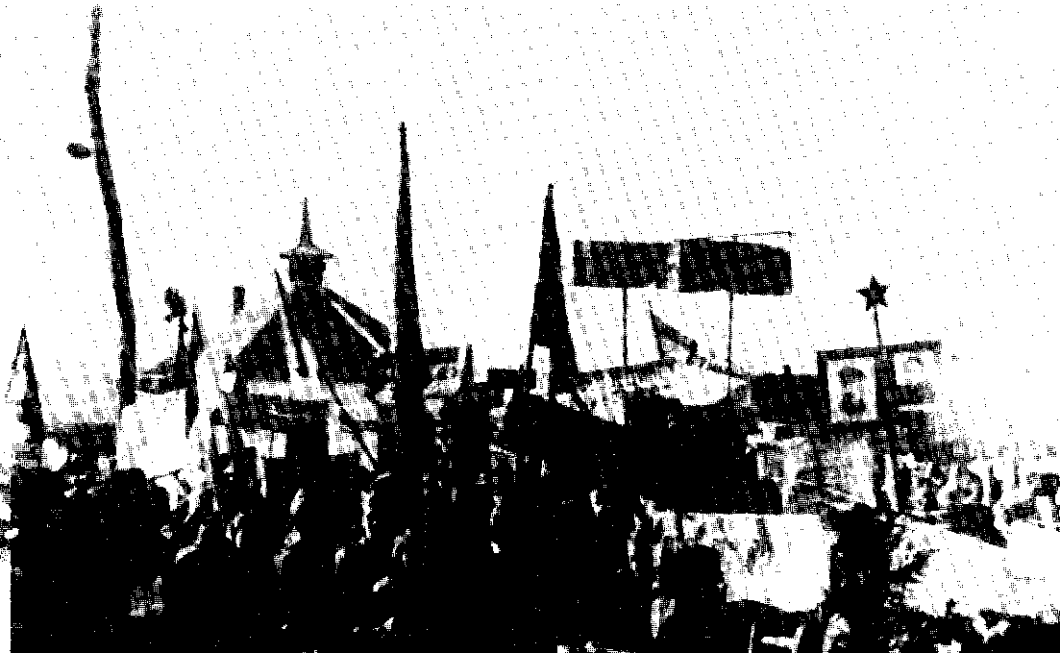
Borci drugog bataljona igraju kozaračko kolo u oslobođenom Valjevu, septembra 1944.

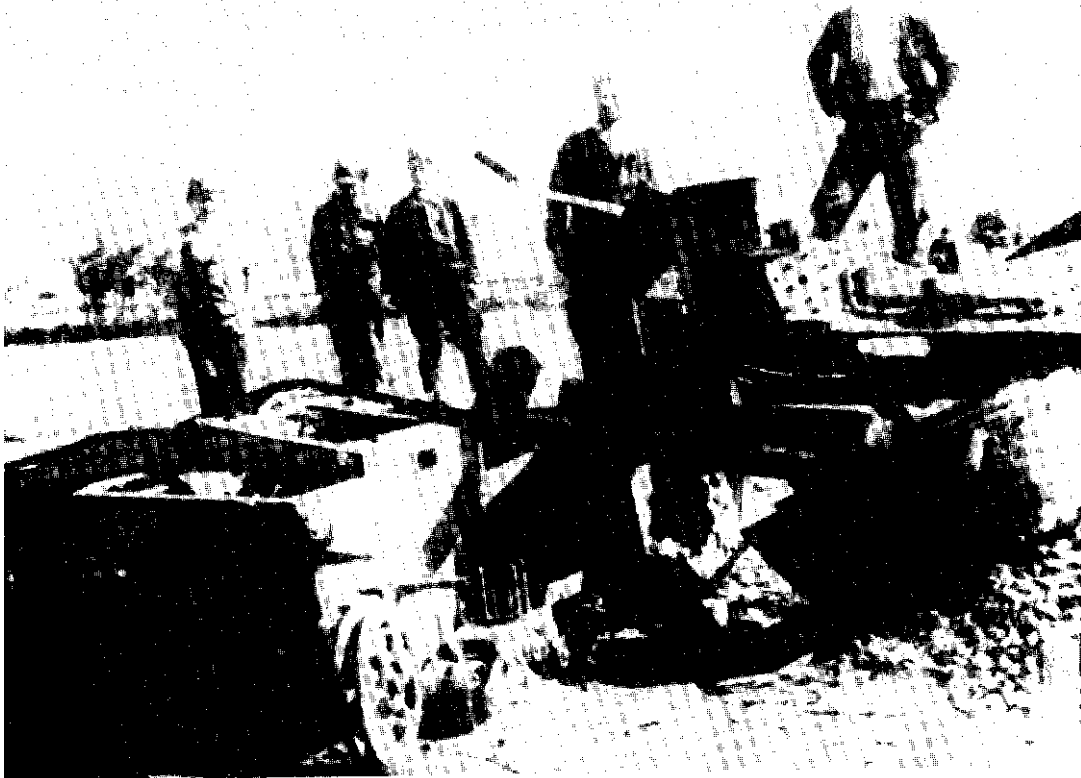

Grupa boraca i starešina pre odlaska na nove dužnosti, septembra 1944. godine u Valjevu

U oslobođenom Valjevu septembra 1944. održan je veliki narodni zbor

Nemački tenk uništen u selu Divci kod Valjeva, početkom oktobra 1944.

Borci prateće čete 4. bataljona u selu Sovljaku kod Uba, krajem septembra 1944.

Treća četa 3. bataljona u Sopotu (Kosmaj) 11. oktobra 1944.

*Četa bataljona »Garibaldi« (Peti bataljon Prve proleTERSke brigade),
na maršu prema Beogradu prvih dana oktobra 1944. Na slici:
Primo Čočoni, komandir (prvi zdesna) i Tuks, politički komesar*

